

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

КІВАЛОВА Тетяна Сергіївна

УДК 347.426.6(477)

**ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ
ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ:
ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ**

Спеціальність: 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України,
Заслужений діяч науки і техніки України
ШЕВЧЕНКО Ярослава Миколаївна,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України,
завідувач відділу проблем цивільного, трудового
та підприємницького права;

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України
ЛУЦЬ Володимир Васильович,
Академія муніципального управління,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін;

доктор юридичних наук, професор,
член — кореспондент Академії правових наук України
МАЙДАНІК Роман Андрійович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри цивільного права

Захист відбудеться 22 грудня 2008 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий 21 листопада 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.П. Музиченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Зі здобуттям незалежності Україна почала розбудову демократичної правової держави, формування громадянського суспільства, у центрі уваги якого - людина, захист її законних інтересів та задоволення потреб. Виголошення курсу на розбудову правової держави означає, що Україна не лише приймає на себе обов'язок визнавати природні права людини, але й має забезпечувати реалізацію цих прав та свобод, які тепер не тільки закріплені у Конституції України, але й врегульовані у Цивільному кодексі, котрий за своєю сутністю є кодексом громадянського суспільства та приватного права.

Важливу роль поміж засобів, за допомогою яких планується досягнення цього завдання, відводиться зобов'язанням відшкодування шкоди, що займають у системі цивільного права особливе місце. Воно зумовлене тим, що, на відміну від переважної більшості цивільно-правових зобов'язань, які є результатом встановлення цивільних прав і обов'язків та їх виконання на засадах диспозитивності, ініціативи, рівності сторін тощо, зобов'язання компенсації шкоди мають чітко виражену правозахисну (охоронну) спрямованість, а тому і виникають та мають виконуватися на імперативних засадах із вираженим наданням переваг потерпілій особі. Їх метою є відшкодування завданої шкоди, і цій меті підпорядковані усі інші завдання, що вирішуються у процесі виникнення та реалізації відповідних правовідносин.

Разом із тим, використання імперативного методу при регулюванні відносин відшкодування шкоди не означає, що вони переходять із сфери приватного у сферу публічного права. Йдеться лише про те, що для захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників цивільних відносин застосовуються найбільш ефективні у даній сфері засоби незалежно від наявності в них елементів тих чи інших галузей права.

Доцільність розгляду правових проблем відшкодування шкоди, завданої учасникам цивільних відносин, зумовлюється не лише зазначеними вище обставинами, а й тим, що сама концепція відшкодування завданої шкоди протягом останнього десятиліття зазнала істотних змін. Якщо раніше чинне цивільне законодавство було зорієнтоване на визначення наслідків «заподіяння, завдання шкоди», наслідків вчинення цивільного правопорушення, то зараз на чільне місце вийшло завдання відшкодування шкоди. Виконання цього завдання знаходиться в центрі уваги незалежно від того, чим було зумовлене виникнення шкоди - правопорушенням, діями самого потерпілого чи об'єктивними чинниками оточуючої дійсності (подіями стихійного, соціального характеру тощо).

Зміна концепції Цивільного кодексу України з цього питання вимагає перегляду й низки усталених уявлень щодо поняття, сутності, підстав та умов виникнення, призначення тощо зобов'язань відшкодування шкоди.

Цим пояснюється та обставина, що, хоча наукова розробка окремих проблем зобов'язань, які виникають внаслідок завдання шкоди, в юридичній літературі проводилася досить активно, загальна концепція зазначених зобов'язань, так само як і значна кількість окремих аспектів правового регулювання у цій галузі, усе ще залишається недослідженою, що особливо помітно у контексті оновлення вітчизняного цивільного законодавства.

Крім того, слід згадати й про практичну значущість розв'язання теоретичних проблем зобов'язань відшкодування шкоди, зумовлену тим, що від правильного розуміння концепції Цивільного кодексу з цього питання, адекватного тлумачення норм цивільного законодавства у відповідній галузі залежить реальність і повнота захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів громадян та організацій - учасників цивільних відносин.

Таким чином, існує нагальна потреба заповнити прогалини у наукових розвідках поняття та сутності зобов'язань відшкодування шкоди на сучасному етапі, дослідити підстави їх класифікації та встановити специфіку статичної і динамічної відповідних цивільно-правових відносин.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що питання наукового аналізу правового регулювання відшкодування шкоди є актуальними з теоретичної та практичної точок зору, що зумовлює доцільність розгляду відповідної проблематики в рамках спеціального дослідження на рівні докторської дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми Одеської національної юридичної академії на 2001-2005 роки «Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави» (державний реєстраційний номер 0101U0001195) та теми «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006-2010 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в аналізі категорії зобов'язань відшкодування шкоди, з'ясуванні їх правової природи, класифікації, підстав виникнення та припинення, встановлення співвідношення з іншими категоріями цивільного права України.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені і вирішувалися такі завдання:

здійснити аналіз формування концепції зобов'язань відшкодування шкоди у вітчизняній правовій науці;

визначити роль і місце зобов'язань відшкодування шкоди у системі зобов'язань за цивільним законодавством України;

проаналізувати існуючі класифікації зобов'язань відшкодування шкоди з метою їхньої уніфікації;

проаналізувати зобов'язання відшкодування шкоди як інститут цивільного законодавства України;

здійснити аналіз поняття та характерних ознак зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України;

встановити принципи та функції інституту зобов'язань ві шкодування шкоди;

з'ясувати сутність та зміст зобов'язань відшкодування шкоди як охоронних правовідносин;

встановити специфіку суб'єктного складу зобов'язань відшкодування шкоди, їх об'єкт та підстави виникнення;

обґрунтувати концептуальне бачення цивільно-правової недоговорної відповідальності як виду охоронних компенсаційних правовідносин;

дослідити поняття, специфіку підстав та умов цивільно-правової недоговорної відповідальності за завдання шкоди;

уточнити критерії класифікації вказаних юридичних фактів та значення окремих їх видів у загальному контексті аналізу категорії цивільно-правової недоговорної відповідальності за завдання шкоди;

встановити співвідношення зобов'язань відшкодування шкоди з іншими компенсаційними правовідносинами.

Об'єктом дослідження є загальнотеоретичні проблеми правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку із завданням шкоди суб'єктам цивільних прав та обов'язків.

Предметом дослідження є основні теоретичні проблеми зобов'язань відшкодування шкоди, як цивільно-правового інституту і як цивільних правовідносин, взятих у їх діалектичному взаємозв'язку та в зв'язку з іншими компенсаційними правовідносинами.

Методи дослідження. У процесі аналізу проблем, які входять до предмету дисертаційного дослідження, було використано філософські (загальнонаукові) та приватно-наукові методи наукового пізнання. Серед найважливіших поміж загальнонаукових слід назвати діалектичний та систематичний методи. Крім того, використовувалися приватно-наукові методи, зокрема, метод системно-структурного аналізу, за допомогою якого зобов'язання відшкодування шкоди досліджувалися як складова частина загальної системи цивільних зобов'язань, аналізувалися структурні та змістовні особливості охоронних правовідносин відшкодування шкоди. Його застосування дозволило також визначити дворівневу структуру системи зобов'язань. Структурно-функціональний метод дозволив розглянути під відповідним кутом зору види зобов'язань відшкодування шкоди, з'ясувати їх особливості та функціональне призначення, а також їх функціонально-системні зв'язки з охоронними цивільно-правовими відносинами. Порівняльно-правовий метод застосовувався при аналізі низки аспектів проблеми, що складають предмет дисертаційного дослідження, а також для порівняння різних підходів до визначення та характеристики зобов'язань відшкодування шкоди, для порівняння цього виду зобов'язань з іншими видами компенсаційних правовідносин. Використовувався історичний метод, оскільки зобов'язання

відшкодування шкоди розглядаються у глибокій історичній перспективі, як результат тривалого розвитку науки цивільного права. За його допомогою визначаються закономірності розвитку цього інституту та основних його категорій. Результати догматичного (логічного) аналізу використані при формулюванні висновків і пропозицій дисертації з урахуванням вимог відносно визначеності, несуперечливості, послідовності й обґрунтованості суджень в межах загальнотеоретичних і цивільно-правових конструкцій з використанням понятійного апарату відповідних галузей науки.

Теоретичною базою дисертаційного дослідження є праці С.С. Алексеєва, М.М. Агаркова, Б.С. Антимонова, О.І. Антонюк, А.М. Белякової, Д.В. Бобрової, Т.В. Боднар, Б.Т. Безлепкіна, В.М. Болдінова, В.А. Васильєвої, К.М. Варшавського, В.Г. Верднікова, М.В. Гордона, Є. Годеме, О.В. Дзери, Г.В. Єрмоєнко, А.І. Загорулько, В.М. Зубара, О.С. Йоффе, В.М. Ігнатенка, В.Б. Ісакова, О.Ю. Кабалкіна, І.С. Канзафарової, А.М. Колодія, В.М. Коссака, О.О. Красавчикова, Н.С. Кузнецової, С.Н. Ландкофа, А.А. Лунца, В.В. Луця, Я.М. Магазинера, Р.А. Майданика, М.С. Малєїна, В.П. Маслової, Г.К. Матвеева, Ш.М. Менглієва, П.Є. Недбайла, І.С. Ніжинської, І.Б. Новицького, В.Т. Нора, В.А. Ойгензіхта, С.Н. Приступи, П.М. Рабиновича, С.Д. Русу, А.М. Савицької, Р. Сават'є, Ф.К. Савін'ї, В.Т. Смирнова, О.А. Собчака, П.Р. Стависького, Ю.К. Толстого, К.А. Флейшиць, Ю.Б. Фогельсона, Р.О. Халфіної, С.О. Харитонова, О.І. Харитонів, Ю.С. Червоного, Х.Й. Шварца, Я.М. Шевченко, М.Я. Шимінової, Р.Б. Шишки, О.П. Юристи, Л.С. Явича, К.К. Яїчкова та ін.

Вивчення та аналіз праць зазначених науковців дали змогу визначити й оцінити стан досліджуваної проблеми, виявити та дослідити питання, що постали на сучасному етапі реформування теорії цивільного права та визначити шляхи їх вирішення.

Емпіричну основу дослідження складає законодавство України, міжнародні нормативно-правові акти та законодавство зарубіжних країн, а також матеріали судової практики.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше у вітчизняній науці цивільного права пострадянської доби здійснене комплексне монографічне дослідження концептуальних питань визначення поняття, сутності та особливостей зобов'язань відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України. На цьому підґрунті сформульовано і розвинуто низку авторських положень щодо характеристики системи зобов'язань з виокремленням декількох рівнів останніх, а також зобов'язань відшкодування шкоди у цій системі. Крім того, обґрунтовується авторське бачення сутності деяких нових категорій цивільного права, що з'явилися останнім часом, і на цій основі пропонуються уточнення дефініцій низки категорій і понять зобов'язань відшкодування шкоди.

У межах проведеного дослідження одержано результати, що мають наукову новизну:

вперше:

обґрунтовано висновок, що сучасний концептуальний підхід до визначення сутності та властивостей зобов'язань відшкодування шкоди полягає в розумінні їх як правового інституту та як відповідних недоговірних правовідносин, які виникають внаслідок завдання шкоди, де кредитор (особа, якій завдана шкода або особа, вказана у законі) має право вимагати від боржника (заподіювача шкоди або від суб'єкта, вказаного у законі) відшкодування завданої шкоди у повному обсязі;

визначено, що система зобов'язань є багатоплановою та її визначення і характеристика можливі на декількох рівнях: «поділом першого рівня» є поділ на Загальну частину та Спеціальну (окремі види зобов'язань) частини. «Поділом другого рівня», більш складним за структурою, є поділ Загальної частини, яка охоплює: 1) загальні положення про зобов'язання; 2) загальні положення про договори та поділ Спеціальної частини, яка охоплює: 1) договірні зобов'язання; 2) недоговірні зобов'язання. Для систематизації Загальної частини зобов'язань та окремих видів зобов'язань застосовуються різні підстави. Критерієм утворення системи Загальної частини зобов'язань обрано врахування ступеню загальності норм: 1) такі, що стосуються усіх зобов'язань; 2) такі, що стосуються договорів. Для систематизації Спеціальної частини зобов'язань критерієм є врахування характеру підстав виникнення зобов'язань: наявність волі та волевиявлення і правомірної або неправомірної поведінки учасників цивільних відносин. Відповідно до цих критеріїв Окремі види зобов'язань у ЦК України поділяються на договірні зобов'язання та недоговірні зобов'язання. Аналіз структури і змісту Цивільного кодексу та інших актів цивільного законодавства України дає підстави для розрізнення більш складної системи зобов'язань, тобто для їх «поділу третього рівня», основою якого можуть бути різноманітні критерії (у тому числі такі, що прямо впливають із структури та змісту Цивільного кодексу, і такі, що їх можна вивести шляхом теоретичного аналізу концепції та змісту норм ЦК та іншого цивільного законодавства);

доведено, що встановлення та врахування системи зобов'язань цивільного законодавства України (системи зобов'язального права) має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки визначення місця конкретних зобов'язань у системі зобов'язального права дає можливість встановлення виправданості застосування відповідних загальних (універсальних) положень загальної частини зобов'язального права, виправданості застосування аналогії закону, розширення меж субсидіарного застосування відповідних норм однотипних зобов'язань тощо;

запропоновано уточнення термінології стосовно випадків відшкодування шкоди, яка виникла у потерпілого в результаті його власних дій («зазнана шкода»), і стосовно випадків відшкодування шкоди, яка виникла у потерпілого в результаті дій іншої особи («завдана шкода»);

робиться висновок, що особливостями регулювання відносин відшкодування шкоди є наявність у методі правового регулювання, який застосовується, правонаділяючого (уповноважувального) та імперативного елементів. І хоча метод правового регулювання є цивільно-правовим, але у зазначених відносинах превалює саме імперативний елемент, і тому метод знаходить прояв у відповідних нормах цивільного законодавства практично як публічно-правовий;

доведено, що загальні засади цивільного законодавства і зобов'язального права можуть застосовуватися до відшкодування недоговорної шкоди лише у тих випадках, коли це не суперечить сутності охоронних цивільних правовідносин;

проаналізовано під кутом зору формування цілісної теорії зобов'язань відшкодування шкоди їх поділ з урахуванням декількох критеріїв: чинника виникнення шкоди; суб'єкта, який завдав шкоду; особливостей поведінки, діяльності суб'єкта або особливостей об'єктів, якими завдано шкоду; суб'єкта, на якого покладається обов'язок відшкодувати шкоду;

із врахуванням авторського бачення особливостей сучасного етапу розвитку теорії цивільного права України запропоновано власну дефініцію зобов'язань відшкодування шкоди як правового інституту, наслідком реалізації норм якого є недоговорні правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди, у яких, спираючись на імперативний припис норм цивільного законодавства, кредитор (потерпілий - особа, якій завдана шкода або особа, вказана у законі) має право вимагати від боржника (особи, яка завдала шкоду, або від суб'єкта, вказаного у законі) відшкодування завданої йому шкоди у повному обсязі;

доведено, що у спорах, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, можуть фігурувати: 1) кредитор, 2) потерпілий, 3) заподіювач шкоди, 4) боржник. Разом із тим, сторін у зазначених зобов'язань тільки дві - кредитор та боржник. Це пов'язане з тим, що вони або об'єднують у собі два поняття (коли в одній особі співпадають кредитор і потерпілий, боржник і заподіювач шкоди), або одне з цих понять, як визначальне, поглинає інше, яке не являє собою юридично самостійну конструкцію (наприклад, малолітні, недієздатні тощо, не є суб'єктами цивільних правовідносин, а тому не можуть бути боржниками - стороною у зобов'язаннях відшкодування шкоди);

запропоновано авторське бачення поняття (зобов'язань) правовідносин відшкодування шкоди як передбачених нормами цивільного законодавства цивільних охоронних правовідносин, що виникають внаслідок завдання шкоди суб'єкту цивільних прав і виражаються у праві потерпілого на відшкодування завданої йому шкоди та обов'язку особи, яка завдала шкоду, або суб'єкта, вказаного у законі, відшкодувати завдану шкоду;

обґрунтовано доцільність удосконалення термінології у назві та змісті норм глави 82 ЦК України шляхом заміни виразу «відшкодування шкоди» на «компенсація шкоди». Відповідно, зобов'язання відшкодування шкоди

пропонується іменувати «компенсаційні зобов'язання». При цьому доцільним вважається використовувати термін «відшкодування шкоди» у широкому сенсі - для позначення будь-яких правовідносин відшкодування, а позначення «компенсаційні зобов'язання» вживати стосовно інституту, передбаченого главою 82 ЦК України, та правовідносин, які виникають при реалізації відповідних норм;

запропоновано об'єктом зобов'язань відшкодування шкоди, як цивільних охоронних (відновлювальних) правовідносин, визнати ту компенсацію, яку боржник зобов'язаний надати потерпілому. При цьому пропонується розрізнити об'єкт, якому завдана шкода (об'єкт регулятивних правовідносин, який одночасно виступає як об'єкт правової охорони або об'єкт загального правового захисту), і об'єкт (предмет) правовідносин відшкодування завданої шкоди. Об'єктом правової охорони (захисту) є як майнові, так і особисті немайнові блага учасників цивільних відносин - їх цивільні суб'єктивні права та охоронювані законом інтереси. Об'єктом правовідносин відшкодування шкоди є поведінка, дії боржника (особи, яка завдала шкоду або особи, на яку покладено законом обов'язок відшкодування), що завжди мають майновий характер;

на підставі аналізу структури права на відшкодування шкоди і його порівняння зі структурою права порушеного зроблено висновок про те, що суб'єктивне цивільне право на відшкодування шкоди, яке виникає у потерпілого, охоплює лише дві можливості: 1) можливість вимагати від іншої особи виконання обов'язку відшкодування завданої шкоди (цим охоплюється і можливість власної певної поведінки потерпілого); 2) можливість вимагати від держави застосування засобів захисту проти зобов'язаної особи за допомогою використання державного апарату примусу (шляхом звернення до суду тощо). Структура юридичного обов'язку зобов'язаної до відшкодування шкоди особи відповідає структурі зазначеного вище суб'єктивного права, виступаючи його своєрідною антитезою: можливостям уповноваженої особи протистояти «необхідності» поведінки зобов'язаної особи;

окреслено систему підстав та умов виникнення правовідносин відшкодування шкоди з виокремленням загальних та спеціальних підстав. Загальною підставою виникнення будь-яких правовідносин відшкодування шкоди є факт завдання шкоди. Вона може не супроводжуватися якимось додатковими умовами. Але вони можуть бути встановлені нормами цивільного законодавства. Оскільки зобов'язання відшкодування шкоди, передбачені главою 82 ЦК України, складають окрему (спеціальну) групу охоронних правовідносин, вони можуть виникати на єдиній підставі завдання шкоди, але за різних умов, які пропонується, в свою чергу, іменувати загальними та спеціальними. До загальних умов виникнення зобов'язань відшкодування шкоди належать: а) наявність шкоди; б) протиправність поведінки особи, яка завдала шкоду; в) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою порушника та її результатом - виникненням шкоди; г) вина особи, яка завдала шкоду. Зазначені умови є загальними, оскільки їх наявність необхідна в усіх

випадках, за винятком тих, стосовно яких закон встановлює спеціальні вимоги, розширюючи чи обмежуючи перелік зазначених умов;

на підставі аналізу категорії переддоговірної відповідальності запропоновано до глави 82 ЦК України внести відповідні доповнення шляхом включення у ст. 1166 ЦК України частини п'ятої такого змісту: «Положення цієї статті поширюються на випадки виникнення шкоди внаслідок неналежної поведінки учасників цивільних відносин при веденні переговорів про укладення договору»;

удосконалено:

класифікацію принципів та функцій зобов'язань відшкодування шкоди та їх змістовну характеристику;

тезу про доцільність врахування складного взаємозв'язку між зобов'язаннями відшкодування шкоди, передбаченими главою 82 ЦК України, та іншими видами компенсаційних правовідносин, які аналіз цивільного законодавства дозволяє згрупувати таким чином: відшкодування шкоди, завданої неналежним виконанням договірною зобов'язання; відшкодування шкоди, завданої при здійсненні дій, спрямованих на відвернення шкоди, яка загрожувала правам або охоронюваним інтересам іншої особи; відшкодування шкоди, завданої квазі-деліктами (створенням загрози завдання шкоди або набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави);

положення про те, що норми компенсаційних зобов'язань, передбачених главою 82 ЦК України, можуть субсидіарно застосовуватися в усіх випадках завдання (виникнення) шкоди, що повністю відповідає особливому призначенню цього інституту, його охоронним та компенсаційним функціям;

дістало подальшого розвитку:

положення про те, що правовий інститут відшкодування шкоди та правовідносини відшкодування шкоди нерозривно зв'язані між собою, оскільки наявність відповідних норм у цивільному законодавстві є нормативною підставою виникнення відповідних прав і обов'язків. Разом із тим, правовідносини з відшкодування шкоди є результатом реалізації норм цивільного законодавства про відшкодування шкоди. Таким чином, інститут та правовідносини відшкодування шкоди, перебуваючи у діалектичному взаємозв'язку, у певному сенсі являють собою статику та динаміку регулювання відповідних цивільних відносин;

теза про те, що цивільні охоронні правовідносини можуть бути як наслідком правопорушення, так і виникати внаслідок об'єктивно-протиправних дій, випадкового завдання шкоди, події тощо. Відповідно, вони можуть виражатися не лише у цивільно-правовій відповідальності (бути правовідносинами цивільно-правової відповідальності), але й виступати мірами захисту;

бачення поняття цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди як виду цивільного охоронного правовідношення, в якому одна сторона (заподіювач шкоди) зобов'язана нести передбачені нормами права негативні

наслідки вчиненого нею правопорушення у вигляді компенсації за власний рахунок завданої іншій особі шкоди, а інша сторона (потерпілий) має право на відшкодування завданої їй шкоди.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що у:

науково-дослідній сфері висновки дисертаційного дослідження розвивають теорію цивільного права, зокрема, її особливу частину, а саме, теорію зобов'язань відшкодування шкоди, і є підґрунтям для подальшого формування та вдосконалення вітчизняної теорії зобов'язального права. Запропоновано нові висновки і сформульовано низку дефініцій зобов'язального права. Теоретичні положення, пропозиції та висновки дисертації можуть стати базою для подальшого вдосконалення концепції зобов'язань відшкодування шкоди, їх видів, умов та підстав виникнення;

сфері правотворчості - висновки, пропозиції та дефініції, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у законотворчій діяльності - в процесі підготовки та удосконалення законодавчих та підзаконних актів, присвячених регулюванню відносин відшкодування шкоди;

навчально-методичній роботі - матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників та підручників з цивільного права, при читанні курсу цивільного права, в розробленні спецкурсів з теоретичних проблем зобов'язань відшкодування шкоди;

правовиховній сфері - положення і висновки дисертації можуть бути використані для підвищення рівня правової культури населення, формування фахової правосвідомості студентів юридичних вузів.

Особистий внесок здобувача. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, особистий внесок здобувача полягає в уточненні поняття та ознак методу правового регулювання, а також аналізі міжнародних конвенцій про цивільну відповідальність заподіяння позадоговірної шкоди, які за своєю сутністю є приватно-правовими і стосуються суб'єктів цивільного права.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії, всеукраїнських і міжнародних конференціях, засіданнях круглих столів: 5-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і аспірантів, присвяченій другій річниці присвоєння ОНЮА статусу національної (22-23 квітня 2002 р., м. Одеса); 6-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу, присвяченій третій річниці присвоєння ОНЮА статусу національної (23-24 квітня 2003 р., м. Одеса); 8-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу, присвяченій п'ятій річниці присвоєння Одеській національній юридичній академії статусу національної (22-23 квітня 2005 р., м. Одеса); 9-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА (26 квітня 2006 р., м. Одеса); Всеукраїнській цивілістичній науковій конференції студентів та аспірантів (24-25 лютого 2006 р., м. Одеса); II Всеукраїнській цивілістичній науковій

конференції студентів та аспірантів (30-31 березня 2007 р., м. Одеса); 10-й ювілейній звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії «Правове життя сучасної України» (27-28 квітня 2007 р., м. Одеса); III Міжнародній цивілістичній науковій конференції студентів та аспірантів (4-5 квітня 2008 р., м. Одеса); Всеукраїнській науковій конференції «Правове життя сучасної України» (18-19 квітня 2008 р., м. Одеса); V Міжнародній науково-методичній конференції «Римське право і сучасність» (30-31 травня 2008 р., м. Одеса); засіданнях круглого столу: «Підприємництво і море» (26 листопада 2007 р., м. Одеса), «Проблеми права інтелектуальної власності» (14 березня 2008 р., м. Одеса).

Результати дисертаційного дослідження використовувалися у навчальному процесі при читанні курсу «Цивільне та сімейне право України» та спецкурсу «Зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди».

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені в одній одноособовій монографії «Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти)», 40 публікаціях, з яких 23 наукові статті опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України.

Структура дисертації зумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, шести розділів, поділених на 20 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 458 сторінок. Список використаних джерел складає 787 найменувань і займає 81 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність дисертаційного дослідження, висвітлюються ступінь вивчення теми, зв'язок роботи з науковими програмами, визначаються мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження, характеризуються методи, теоретичне, нормативне та емпіричне підґрунтя дисертаційної роботи, формулюється наукова новизна, підкреслюються наукове і практичне значення одержаних результатів, відзначаються особистий внесок здобувача в їх одержанні, апробація результатів дисертації та публікації.

Розділ 1. «Методологія дисертаційного дослідження», який складається з двох підрозділів, присвячено обранню методів дисертаційного дослідження і аналізу на підставі обраної методології зобов'язань відшкодування шкоди.

У *підрозділі 1.1. «Діалектичний метод та системний підхід як методологічна основа дослідження»* розглядається питання щодо можливості та доцільності використання при дослідженні зобов'язань відшкодування шкоди всієї сукупності сучасних методів і підходів. На підставі проведеного аналізу стосовно засад визначення методології дослідження зроблено висновок про доцільність використання загального світоглядного підходу, який

забезпечує філософське підґрунтя дослідження і виражається у загально-філософському діалектичному методі, який доповнюють такі загальнонаукові (загально-філософські) методи як синергетичний (виступає на тій стадії, коли ще не сформовано повністю категорії та поняття, тобто не може бути повною мірою використано діалектичний метод) та системний (метод системного аналізу). Сукупність цих методів забезпечує можливість аналізу поняття та концепції зобов'язань відшкодування шкоди, проблем, які виникають у цій галузі, взятих у їх розвитку, соціальній та історичній обумовленості. При цьому звертається увага на ту обставину, що визначальним при пізнанні явищ держави та права є саме системний метод (підхід), який дозволяє пізнати цілісність системи у поєднанні різноманітних державно-правових явищ, котрі набувають нових якостей, відсутніх у випадках, коли вони існують відокремлено. Властиві системному підходу методологічні можливості структуралізму дозволяють фіксувати, встановлювати нові грані нормативних форм регуляції. Аналіз приватно-наукових методів дослідження дозволив дійти висновку про те, що найбільш важливим для даного дисертаційного дослідження є метод системно-структурного аналізу, за допомогою якого зобов'язання відшкодування шкоди мають досліджуватися як: складова частина загальної системи цивільних зобов'язань, існуючий порядок регулювання відносин нормами цивільного права, структурні та змістовні особливості охоронних правовідносин відшкодування шкоди. Крім того, застосування цього методу дає також можливість визначити дворівневу структуру системи зобов'язань. Крім того, доцільним є використання структурно-функціонального методу, який за своєю сутністю значною мірою є також системним методом, але таким, що дає можливість більш повно дослідити функціональні особливості відповідного явища і на цьому підґрунті дозволяє розглянути під різними кутами зору види зобов'язань відшкодування шкоди, з'ясувати їх особливості та функціональне призначення, а також їх функціонально-системні зв'язки з іншими інститутами цивільного законодавства та охоронними цивільно-правовими відносинами. Крім цього, в якості приватно-наукових методів для даного дослідження обрано такі методи, як догматичний, історичний, метод порівняльно-правового аналізу.

Підрозділ 1.2. «Цивільні зобов'язання як система та місце у ній зобов'язань відшкодування шкоди» присвячений проблемі встановлення системи зобов'язань та визначення місця у ній зобов'язань відшкодування шкоди. Аналіз відповідної наукової літератури дозволив дійти висновку про те, що система зобов'язань не була предметом спеціальних досліджень сучасних цивілістів, внаслідок чого загально прийнятна концепція у цій галузі так і не була вироблена, що і зумовило доцільність більш детального розгляду питань системи зобов'язань. При цьому «система зобов'язань» («система зобов'язального права») розуміється як впорядковані певним чином норми цивільного законодавства, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з передачею речей, наданням послуг, виконанням робіт тощо (або утриманням

від певних дій у приватній сфері) між суб'єктами цивільних відносин. Пропонується відповідне авторське бачення системи зобов'язального права.

Зобов'язальне право, передусім, поділяється на Загальну та Спеціальну (окремі види зобов'язань) частини (це пропонується назвати «поділом першого рівня»). Крім того, відповідно до концепції ЦК України Загальна частина зобов'язань охоплює: 1) загальні положення про зобов'язання; 2) загальні положення про договори. Спеціальна частина з урахуванням структури та змісту розділу третього книги п'ятої ЦК України «Окремі види зобов'язань» поділяється на: 1) договірні зобов'язання; 2) недоговірні зобов'язання («поділ другого рівня»). Для систематизації Загальної частини зобов'язань та окремих видів зобов'язань застосовуються різні підстави. Так, критерієм утворення системи Загальної частини зобов'язань обрано врахування ступеню загальності норм: 1) такі, що стосуються усіх зобов'язань; 2) такі, що стосуються договорів. Для систематизації Спеціальної частини зобов'язань критерієм є врахування характеру підстав виникнення зобов'язань: наявність волі та волевиявлення і правомірної або неправомірної поведінки учасників цивільних відносин. Відповідно до цих критеріїв Окремі види зобов'язань у ЦК України поділяються на договірні зобов'язання та недоговірні зобов'язання.

Аналіз структури і змісту Цивільного кодексу та інших актів цивільного законодавства України дав підстави для розрізнення більш складної системи зобов'язань, тобто для їх «поділу третього рівня», основою якого можуть бути різноманітні критерії (у тому числі такі, що прямо впливають зі структури та змісту Цивільного кодексу, і такі, що їх можна вивести шляхом теоретичного аналізу концепції і змісту норм ЦК та іншого цивільного законодавства). Що стосується недоговірних зобов'язань, то зі структури та змісту норм ЦК України прямо впливає їх поділ на: публічну обіцянку винагороди (глава 78 ЦК України); вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України); рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України); створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (глава 81 ЦК України); відшкодування шкоди (глава 81 ЦК України); набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (глава 81 ЦК України). На підґрунті теоретичного аналізу концепції ЦК України у вітчизняній юридичній літературі залежно від особливостей підстав виникнення недоговірні зобов'язання можуть бути згруповані у зобов'язання з односторонніх правомірних дій (дії в інтересах іншої особи, рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи) та позадоговірні відновні (компенсаційні) зобов'язання (деліктні та квазіделіктні зобов'язання).

У *висновках до розділу 1* підбито підсумок проведеного дослідження щодо обрання методології дослідження та її застосування до визначення цивільних зобов'язань як системи і визначення місця у ній зобов'язань відшкодування шкоди.

У розділі 2 «Вітчизняна концепція зобов'язань відшкодування шкоди: цивілістична теорія та практика законодавства», який складається з двох підрозділів, здійснено аналіз загальних питань стосовно визначення вітчизняної концепції зазначених зобов'язань та її динаміки.

У підрозділі 2.1. «Стан дослідження категорії зобов'язання відшкодування шкоди у вітчизняній цивілістиці» звертається увага на те, що у дослідженні питань відшкодування шкоди досить виразно помітні кілька основних напрямків. По-перше, це догматичний аналіз чинного законодавства у цій галузі та застосування його до практичних казусів, по-друге, теоретичний аналіз низки проблем цивільного права, пов'язаних із визначенням поняття збитків, сутності «винагороди» за завдану шкоду, умов сплати такої «винагороди» (відшкодування) тощо. Крім цього, оскільки наука значною мірою ґрунтується на традиціях юриспруденції, сформованих ще за часів існування Російської імперії, а потім - у руслі радянської доктрини права, у формуванні та розвитку категорії зобов'язання відшкодування шкоди виокремлюються такі основні періоди: 1) формування категорії зобов'язання відшкодування шкоди у контексті загального розвитку цивілістики Російської імперії протягом другої половини XIX - початку XX ст.; 2) спроба формування оригінальної радянської концепції зобов'язання відшкодування шкоди протягом існування СРСР (оскільки етапи розвитку держави і права не збігаються, цей період можна датувати точніше - друга половина 20-х рр. XX ст. - друга половина 80-х років XX ст.); 3) розвиток концепції зобов'язання відшкодування шкоди у вітчизняній правовій думці після набуття Україною незалежності (90-ті рр. XX ст. - до нашого часу).

Ознайомлення з працями правознавців Російської імперії з питань відшкодування шкоди дозволило дійти висновку про те, що цивілісти того часу приділяли незначну увагу дослідженню поняття відповідальності за завдання шкоди, встановленню правової природи відшкодування шкоди, завданої без вини, визначенню підстав відшкодування шкоди та іншим питанням, які з часом набули популярності як предмет цивілістичних розвідок. На думку авторки, це пояснюється дещо іншим, ніж тепер, методологічним підходом, завдяки якому популярності у той час набули догматичний та порівняльно-правовий (у тому числі, в історичному ракурсі) аналіз інститутів цивільного права взагалі, та інституту відшкодування шкоди, зокрема. Однак, уже в тридцятих роках того ж століття ситуація у цій галузі почала змінюватися. Якщо перші публікації з цього питання спочатку мали, головним чином, характер коментування чинного цивільного законодавства, то з часом відбувається зміщення акцентів у дослідженнях на розгляд питань, які мають більш виражене теоретичне забарвлення, зокрема, має місце звернення до важливої у науковому, практичному та соціальному плані проблеми відшкодування моральної шкоди тощо. Поряд із тим, значна увага приділяється дослідженню умов майнової (цивільно-правової) відповідальності за завдання

шкоди - протиправності або ж «недозволенності» дій особи, яка завдала шкоду, її вини та вини потерпілого тощо.

Повоєнні десятиріччя характеризуються досить активними дослідженнями як зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди (у тому числі, відповідальності за завдання шкоди) в цілому, так і окремих правових категорій, пов'язаних із цим інститутом (зокрема, його системи, функцій, умов виникнення, значення вини особи, яка завдала шкоду, та потерпілого, визначення сутності, так званої, «підвищеної відповідальності» тощо). Загальний огляд наукових праць, присвячених зобов'язанням відшкодування шкоди, дозволив зазначити значну активізацію досліджень у цій галузі, пов'язану із прийняттям у 1961 р. Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік та прийняттям у 1963 р. цивільних кодексів у більшості союзних республік колишнього СРСР, у тому числі, в Українській РСР. У цей період з'являються також наукові дослідження питань відшкодування шкоди, завданої майну громадян, організацій - учасників цивільних відносин. На особливу увагу серед досліджень зобов'язань, які виникають внаслідок завдання шкоди, виконаних в Україні (Українській РСР) у восьмидесятих роках минулого століття, заслуговують праці Д.В. Бобрової, яка в межах монографічних праць проаналізувала найважливіші проблеми недоговорної відповідальності за завдання шкоди відповідно до вітчизняного цивільного законодавства, та Я.М. Шевченко, яка на ґрунтовному теоретичному рівні дослідила особливості відповідальності неповнолітніх за завдану ними шкоду.

Аналіз наукових праць, присвячених зобов'язанням, які виникають внаслідок завдання шкоди, що з'явилися у перше десятиліття незалежності, ще до оновлення вітчизняного цивільного законодавства, дозволив зробити висновок про те, що хоча вони були виконані на матеріалах законодавства УРСР, однак уже містили ознаки нових підходів, зумовлених підготовкою проекту Цивільного кодексу України, що дозволило їх авторам по-новому оцінити низку категорій цивільного права у цій галузі. Активізація досліджень інституту відшкодування пов'язана зі створенням ЦК України, прийняття якого зумовило доцільність наукового аналізу і осмислення низки важливих новел у галузі, яка є предметом дисертаційного дослідження, зокрема, аналіз різноманітних видів зобов'язань відшкодування шкоди.

На підставі проведеного огляду літератури, яка стосується проблематики дисертаційного дослідження, зроблено висновок, що не зважаючи на наявність значної кількості монографічних досліджень, у тому числі, дисертацій, до сьогодні поняття, обсяг і сутність поняття, принципи, правова природа зобов'язань відшкодування шкоди залишаються недостатньо дослідженими. До того ж, практично всі згадані дослідження не враховують змін, які сталися у вітчизняній законодавчій концепції стосовно регулювання відносин відшкодування шкоди, ґрунтуючись на традиційному ототожнюванні понять «зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди», «деліктні зобов'язання» та «зобов'язання відшкодування шкоди». На думку авторки,

такий стан речей зумовлений незначним строком, що пройшов після набуття чинності ЦК України, в якому вперше була законодавчо зафіксована згадана зміна концепції відшкодування недоговорної шкоди. Але у кожному разі оцінюючи ступінь вивчення проблеми, що є предметом дисертаційного дослідження, зазначається, що в українській загальнотеоретичній та галузевій правовій літературі правова природа та концептуальні засади регулювання відносин відшкодування шкоди потребують спеціального, комплексного і ґрунтовного дослідження.

У *підрозділі 2.2. «Динаміка вітчизняної законодавчої концепції зобов'язань відшкодування шкоди»* зазначається, що попри те, що визначення напрямків вдосконалення цивільного законодавства у цій галузі неодноразово привертало увагу вітчизняних та зарубіжних авторів, динаміка концепції законодавства у цій галузі залишається недостатньо дослідженою, що стає особливо помітним у контексті оновлення загальної концепції цивільного права України та вітчизняного цивільного законодавства.

Аналіз динаміки концепції розвитку вітчизняного законодавства у цій галузі дозволив зробити декілька висновків. По-перше, формування концепції відбулося досить пізно, законодавчі акти, що діяли на території сучасної України, не розмежовували достатньо чітко публічні та приватні делікти. Внаслідок цього шкода, завдана у сфері приватних відносин, нерідко розглядалася одночасно не тільки як цивільне правопорушення, але й як злочин, що приводило до химерного переплетення відповідних правовідносин. Що стосується цивілістики Російської імперії XIX ст., то існувало два підходи до визначення сутності зобов'язань, що виникають у зв'язку із завданням недоговорної шкоди та її відшкодуванням. Одні науковці характеризують зазначені зобов'язання як «деліктні», тобто, як такі, що виникають внаслідок вчинення правопорушення, і є за своєю сутністю відповідальністю, інші говорять саме про «відшкодування шкоди» або про «винагороду за шкоду». Остання позиція поступово ставала переважаючою, однак не була втілена у чітко виражену концепцію цивільного законодавства.

По-друге, у радянській цивілістиці, так само, як і у цивільному законодавстві, підходи до визначення сутності та призначення недоговорних зобов'язань відшкодування шкоди також були неоднозначні, внаслідок чого сформувалися два підходи до визначення підстав відповідальності за завдання шкоди: «теорія заподіяння» та відповідальність на засадах вини. Попри розбіжність у підходах, характерним, на думку дисертантки, є те, що проблема визначення підстав та умов відшкодування шкоди прихильниками і однієї, й іншої позиції розглядалася, головним чином, у контексті аналізу відповідальності за правопорушення, що було зумовлене оцінкою зобов'язань відшкодування шкоди, насамперед, як «деліктів». Зазначена тенденція, загалом, зберігалася і в наступні роки, зокрема, при проведенні другої кодифікації цивільного законодавства в СРСР. Оцінка відшкодування шкоди, як реакції на правопорушення, значною мірою зберегла свої позиції під час останньої за

часом кодифікації цивільного законодавства в Україні. Це знайшло відображення у використанні при створенні проекту Цивільного кодексу України концепції «генерального та спеціальних деліктів» із наголошенням при цьому, що стосовно «генерального» деліктного зобов'язання, яке передбачене ст. 440 ЦК, збережено норму в ст. 1220 проекту, що має назву «Загальні підстави відповідальності за завдання майнової шкоди». Проте, не зважаючи на декларування збереження засад деліктних зобов'язань, відбувся фактичний перегляд вітчизняної концепції відповідних зобов'язань, внаслідок чого у Цивільному кодексі України 2003 р. глава 82 називається «Відшкодування шкоди». Зміни торкнулися також найменування статей ЦК України, більшість з яких не містить згадки про «відповідальність», а вказує на «відшкодування шкоди». Разом із тим, зміна термінології не потягла зміну підходів до загальних засад визначення цього поняття. Зокрема, ст. 1166 ЦК України, яка називається «Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду», вказує лише на зміст відповідних цивільних правовідносин.

Аналіз визначень зобов'язань відшкодування шкоди у працях, що надруковані після прийняття ЦК України, дав підстави для висновку, що в сучасній цивілістичній літературі зберігається тенденція до недостатньо чіткого визначення співвідношення зобов'язань відшкодування шкоди та деліктних зобов'язань, а також зобов'язань відшкодування шкоди, деліктних зобов'язань та деліктної відповідальності. Така позиція відображає традиційний підхід, котрий не повною мірою враховує трансформації концепції зобов'язань відшкодування шкоди в сучасному цивільному законодавстві України. У зв'язку з цим звертається увага на те, що норми ст. 1166 ЦК України можуть бути використані не тільки для характеристики відповідальності за завдану майнову шкоду, але й для формулювання загального визначення зобов'язань відшкодування шкоди. Через це включати до останнього вказівку на протиправність як кваліфікуючу ознаку недоцільно, тим більше, що частина 4 ст. 1166 ЦК України прямо передбачає можливість відшкодування шкоди, завданої правомірними діями.

При характеристиці динаміки концепції зобов'язань відшкодування шкоди у процесі останньої кодифікації цивільного законодавства звертається увага також на існування досить яскраво вираженої тенденції до розширення сфери їх застосування, внаслідок чого вони поступово набувають рис універсального інституту, призначеного забезпечити захист цивільних прав та інтересів учасників цивільних відносин. Для підтвердження цієї тези порівнюється сфера застосування зобов'язань відшкодування шкоди протягом формування цивільного законодавства УРСР, а потім незалежної України за ЦК УРСР 1963 р. та ЦК України, де певного роду «пробним каменем» виявилася проблема врегулювання відносин, що виникають при завданні шкоди у процесі рятування майна, життя та здоров'я іншої особи.

Здійснений аналіз динаміки вітчизняної законодавчої концепції зобов'язань відшкодування шкоди дозволяє зробити висновок, що сучасний

концептуальний підхід до визначення сутності та властивостей зобов'язань відшкодування шкоди полягає в розумінні їх як недоговірних правовідносин, що виникають внаслідок завдання шкоди, де кредитор (особа, якій завдана шкода або особа, вказана у законі) має право вимагати від боржника (заподіювача шкоди або від суб'єкта, вказаного у законі) відшкодування завданої шкоди у повному обсязі за наявності умов, вказаних у законі.

У *висновках до розділу 2* зазначається про відсутність на сьогодні глибоких, монографічних досліджень правової природи та концептуальних засад регулювання відносин відшкодування шкоди, що викликало необхідність проведення даного дисертаційного дослідження.

У **розділі 3 «Зобов'язання відшкодування шкоди як інститут цивільного законодавства України»**, який складається з чотирьох підрозділів, досліджуються питання поняття зобов'язань відшкодування шкоди, їх класифікація, принципи та функції інституту зобов'язань відшкодування шкоди.

У *підрозділі 3.1. «Поняття зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України»* розглядаються питання визначення поняття відповідних зобов'язань і деяких пов'язаних з ним категорій. Зокрема, аналізуються такі категорії, як «відшкодування шкоди» та «компенсація майнових збитків», що дає підстави для висновку про те, що терміни «відшкодування шкоди» і «компенсація шкоди» є практично рівнозначними. Разом із тим, зазначається, що більш точним було б вживання терміну «компенсація шкоди». В зв'язку з цим пропонується удосконалення термінології у назві та змісті норм глави 82 ЦК України, шляхом заміни терміну «відшкодування шкоди» на термін «компенсація шкоди». Відповідно зобов'язання відшкодування шкоди пропонується іменувати «компенсаційні зобов'язання».

Поняття зобов'язань відшкодування шкоди розглядається під різними кутами зору: і як правовий інститут, і як правовідносини. Як правовий інститут, вони являють собою сукупність норм, які регулюють відносини, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої учасникам цивільних відносин. Як правовідносини, вони можуть бути охарактеризовані у самому загальному вигляді як правовий зв'язок між суб'єктами цивільних відносин, що виникають у зв'язку з відшкодуванням шкоди. Правовий інститут відшкодування шкоди та правовідносини відшкодування шкоди нерозривно пов'язані між собою, оскільки наявність відповідних норм у цивільному законодавстві є нормативною підставою виникнення відповідних прав і обов'язків. Разом із тим, правовідносини з відшкодування шкоди є результатом реалізації норм цивільного законодавства про відшкодування шкоди. Таким чином, інститут та правовідносини відшкодування шкоди, перебуваючи у діалектичному взаємозв'язку, у певному сенсі являють собою статику та динаміку регулювання відповідних цивільних відносин. При характеристиці зобов'язань відшкодування шкоди мають бути враховані обидва аспекти цього поняття,

хоча при визначенні їх поняття більшу вагу, на думку дисертантки, має «нормативний» (інституціональний) елемент, а при з'ясуванні суб'єктного складу, змісту тощо - на перше місце виступає оцінка та характеристика зобов'язань відшкодування шкоди, як правовідносин.

Аналіз концепції цивільного законодавства України з питань відшкодування шкоди, дозволив авторці дійти висновку, що сучасний концептуальний підхід до визначення сутності та властивостей зобов'язань відшкодування шкоди полягає в розумінні їх, зокрема, як правового інституту. Відповідно до такого підходу зобов'язання відшкодування шкоди являють собою цивільно-правовий інститут зобов'язального права як впорядковані певним чином норми цивільного законодавства, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з передачею речей, наданням послуг, виконанням робіт тощо (або утриманням від певних дій у приватній сфері) між суб'єктами цивільних відносин.

Характеристика інституту зобов'язань відшкодування шкоди здійснюється шляхом визначення характерних властивостей зазначених зобов'язань, передбачених цивільним законодавством, із врахуванням методу правового регулювання цивільних відносин відшкодування шкоди. Детальний аналіз зазначеного методу дозволив спростувати досить поширену точку зору, відповідно до якої регулювання відшкодування шкоди, завданої порушенням договору, здійснюється на приватноправових засадах, тоді як недоговірні зобов'язання з відшкодування шкоди, навпаки, регулюються на засадах публічного права. Підсумовуючи викладене, зроблено висновок, що особливостями регулювання відносин відшкодування шкоди є наявність у методі правового регулювання, який застосовується тут, правонаділяючого (уповноважувального) та імперативного елементів. І хоча метод правового регулювання є цивільно-правовим, але у зазначених відносинах превалює саме імперативний елемент, і тому метод знаходить прояв у відповідних нормах цивільного законодавства практично як публічно-правовий.

Із урахуванням названих вище властивостей, зобов'язання відшкодування шкоди пропонується визначити як правовий інститут, наслідком реалізації норм якого є недоговірні правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди, у яких, спираючись на імперативний припис норм цивільного законодавства, кредитор (потерпілий - особа, якій завдана шкода або особа, вказана у законі) має право вимагати від боржника (особи, яка завдала шкоду, або від суб'єкта, вказаного у законі) відшкодування завданої йому шкоди у повному обсязі.

У *підрозділі 3.2. «Принципи інституту зобов'язань відшкодування шкоди»* головна увага приділяється визначенню та характеристиці принципів аналізованого інституту. При цьому під принципами права взагалі розуміються фундаментальні ідеї, згідно з якими здійснюється регулювання відносин, що складають предмет цивільного права. Дисертантка заострює увагу на існуванні принципів різного рівня, які у сукупності встановлюють структуровану систему засадничих вимог до регулювання суспільних відносин

певного роду. Здійснений порівняльний аналіз принципів різного рівня дозволив зробити низку висновків. Зокрема, при визначенні кола та змісту принципів приватного права та засад цивільного законодавства з'ясовано, що принципи приватного права і принципи цивільного законодавства за своєю сутністю є такими, що мають низку істотних відмінностей. Принципи цивільного законодавства ґрунтуються на принципах приватного права, але не співпадають з ними, оскільки у цивільному законодавстві, на відміну від приватного права, мають місце як диспозитивні, так й імперативні елементи (публічні договори, недоговірні зобов'язання, спадкування тощо). Крім цього, з'ясування питання про те, чи співпадають принципи цивільного законодавства в цілому та окремого його інституту (наприклад, зобов'язання відшкодування шкоди), дозволило дійти висновку, що принципи (засади) цивільного законодавства не є незмінними для усіх цивільно-правових інститутів, а мають особливості, пов'язані зі специфікою тих чи інших правовідносин. Так, регулювання відшкодування шкоди, завданої порушенням договору, здійснюється на засадах приватноправових, тоді як, недоговірні зобов'язання з відшкодування шкоди, навпаки, регулюються на засадах публічного права, що є свідченням поєднання у цивільно-правовому методі правового регулювання диспозитивного та імперативного елементів, за допомогою яких встановлюють засади регулювання відповідних відносин або ж засади законодавства у певній галузі правового регулювання. При цьому підкреслюється, що для зобов'язань відшкодування шкоди застосування імперативних приписів є не винятком, а загальним правилом. Враховуючи зазначені особливості засад правового регулювання відносин відшкодування завданої шкоди, робиться висновок, що вони не тотожні засадам регулювання цивільних відносин у цілому, і навіть, не тотожні засадам регулювання зобов'язальних відносин.

Аналіз принципів усіх рівнів дозволив зробити висновок про те, що із засад цивільного законодавства України загальними для усіх цивільно-правових інститутів є лише наступні принципи (основні ідеї): 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) судовий захист цивільного права та інтересу; 3) справедливість, добросовісність та розумність. Крім того, спеціальними, тобто такими, що стосуються лише даного конкретного правового інституту, принципами регулювання зобов'язань відшкодування шкоди є: 1) принцип виникнення обов'язку відшкодування шкоди на імперативних засадах внаслідок припису закону, рішення суду тощо; 2) принцип повного відшкодування шкоди; 3) принцип субсидіарного застосування норм глави 82 ЦК України до відносин відшкодування шкоди, завданої (зазнаної) учасниками регулятивних цивільних відносин. Нарешті, специфічними (такими, що стосуються регулювання лише окремих випадків завдання шкоди, зокрема, деліктної відповідальності) принципами регулювання зобов'язань відшкодування шкоди виступають: 1) принцип «генерального делікту», згідно з яким кожне завдання шкоди іншій особі припускається правопорушенням; 2) принцип покладення цивільно -

правової деліктної відповідальності лише на деліктоздатну особу; 3) принцип покладення обов'язку відповідати за завдану шкоду на особу, винну в її завданні (крім випадків, передбачених законом, коли він покладається на третіх осіб, прямо визначених у законі).

У підрозділі 3.3. «Функції інституту зобов'язань відшкодування шкоди» проведено аналіз особливостей здійснення юридичних функцій у галузі цивільного права та інститутів, які стосуються відшкодування завданої шкоди.

Дослідження існуючих у науковій літературі понять функцій з відповідними уточненнями дозволило авторці сформулювати поняття функцій цивільного права як головних напрямків впливу норм цивільного законодавства (напрямків правового впливу) на цивільні відносини з метою впорядкування останніх. Оскільки суттєві розбіжності у визначенні кількості функцій цивільного права (законодавства) та характеристики їхнього змісту є результатом не надто критичного перенесення на цивілістичне тло класифікацій функцій, що застосовуються у загальній теорії права, пропонується при встановленні переліку функцій цивільного права та характеристиці останніх використовувати методологічний підхід, який ґрунтується на врахуванні загального, спеціального та окремого (конкретного) у правових поняттях та категоріях, враховуючи при цьому ту обставину, що цивільне право виконує функції, властиві праву взагалі (не лише спеціально-правові, але й інші функції), але робить це з притаманними йому особливостями, а крім того, виконує специфічні, тільки йому властиві функції. Таким чином, при характеристиці функцій цивільного права слід враховувати «чотирьохповерхову» структуру системи функцій цивільного права, до якої входять: 1) загальноправові функції, що набувають особливих галузевих рис на рівні галузі цивільного права; 2) загальноцивілістичні функції; 3) специфічні функції інститутів цивільного права (законодавства), які можна назвати «цивілістичні інституціональні» функції; 4) особливі функції окремих інститутів цивільного права. Аналіз загально-правових функцій цивільного права дав підстави для висновку, що ними є: 1) інформаційна функція; 2) виховна (превентивна) функція; 3) регулятивна функція; 4) захисна (охоронна) функція. Щодо функцій зобов'язань відшкодування шкоди, зазначається, що вони охоплюють дві групи компенсації завданої шкоди: 1) у випадках завдання її в результаті правопорушення; 2) у випадках завдання її не в результаті винних дій іншої особи.

Правовідносини, що виникають у зв'язку з відшкодуванням шкоди, завданої правопорушенням, фактично є тотожними правовим відносинам цивільно-правової відповідальності. Тому функції зобов'язань відшкодування шкоди у цих випадках є тотожними функціям юридичної цивільно-правової відповідальності, забезпечуючи: 1) відшкодування (компенсацію) завданої шкоди; 2) покарання порушника шляхом покладення на нього негативних наслідків його протиправної поведінки; 3) здійснення виховного (попереджувально-виховного) впливу на порушника та інших учасників цивільних відносин.

У випадках завдання шкоди не в результаті винних дій іншої особи зобов'язання відшкодування шкоди, як правило, виконують лише одну функцію - компенсаційну. Однак у випадках відшкодування шкоди, що виникла у особи, яка своїми правомірними діями намагалася запобігти шкоді, що загрожувала іншій особі, охоронюваним законом цивільним інтересам тощо, компенсаційні зобов'язання виконують дві функції: компенсаційну (відшкодування матеріальної шкоди, компенсація моральної шкоди тощо); 2) стимулюючу (заохочування особи, якій була завдана шкода, що компенсується у даному випадку, до вчинення правомірних, корисних для інших осіб та суспільства дій, у майбутньому; здійснення таким чином мотиваційного впливу на свідомість учасників цивільних відносин з метою стимулювати їх поведінку у необхідному для суспільства руслі).

Підрозділ 3.4. «Класифікація зобов'язань відшкодування шкоди» присвячений дослідженню існуючих класифікацій відповідних зобов'язань і встановленню на цій основі з врахуванням концепції ЦК України з цього питання власного розподілу зобов'язань відшкодування шкоди на види. Проведене дослідження дозволило дійти висновку про те, що відносини, які регулюються нормами глави 82 ЦК України, не можуть класифікуватися, як раніше, лише залежно від видів «правопорушення», тобто поділятися, залежно від особливостей останнього на «види відповідальності», на генеральний і спеціальний делікти тощо. Відповідні зобов'язання охоплюють відносини відшкодування як тієї шкоди, яка виникла в результаті правопорушення, так і тієї, яка була завдана правомірними діями. При цьому визначальним фактором є не характер і вид правопорушення, а сам факт виникнення шкоди у потерпілого, який служить підставою виникнення у нього права на відшкодування цієї шкоди. Викладене дало підстави для перегляду підходу до класифікації зазначених зобов'язань із врахуванням тієї тези, що визначальним моментом у їхньому виникненні є факт завдання шкоди учаснику цивільних відносин. Завдання майнової або моральної шкоди іншій особі є підставою виникнення цивільних прав і обов'язків, які складають зміст зобов'язань відшкодування шкоди. Із врахуванням зроблених уточнень первісним (основним) поділом зобов'язань відшкодування шкоди є поділ їх на: 1) правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди учаснику цивільних відносин не протиправним поведінням іншої особи; 2) правовідносини, що виникають внаслідок правопорушення. Потім, уже з врахуванням такого поділу, може відбуватися подальша диференціація зобов'язань відшкодування шкоди залежно від обрання того чи іншого критерію.

Так, з урахуванням чинника виникнення шкоди зобов'язання відшкодування шкоди, завданої не протиправним поведінням, можуть бути розділені на: 1) ті, що виникли внаслідок подій (непереборна сила); 2) ті, що виникли внаслідок правомірних дій самого потерпілого (рятування здоров'я, життя або майна іншої особи, тощо); 3) ті, що виникли внаслідок правомірної

поведінки (дії або бездіяльності) інших осіб (внаслідок необхідної оборони, крайньої необхідності тощо).

У свою чергу, зобов'язання відшкодування шкоди, завданої неправомірною поведінкою, поділяються на відповідальність за загальні делікти (правопорушення) і відповідальність за спеціальні делікти. Наступна класифікація відповідальності за спеціальні делікти залежить: від суб'єкта, який завдав шкоду; від об'єкта, якому завдано шкоди; від особливостей поведінки, діяльності або об'єктів, якими завдано шкоду; від суб'єкта, на якого покладається обов'язок відшкодування шкоди.

У *висновках до розділу 3* авторкою підбито підсумок проведеного дослідження щодо поняття зобов'язань відшкодування шкоди, їх класифікації, принципів та функцій інституту зобов'язань відшкодування шкоди.

У **розділі 4 «Зобов'язання відшкодування шкоди як правовідносини»**, який складається з чотирьох підрозділів, досліджуються питання зобов'язань відшкодування шкоди як виду охоронних цивільних правовідносин, визначення їх суб'єктів, об'єкту та змісту, а також підстав виникнення.

У *підрозділі 4.1. «Зобов'язання відшкодування шкоди як вид охоронних цивільних правовідносин»* здійснено аналіз зобов'язань відшкодування шкоди як виду правовідносин.

Спираючись на розуміння поняття загальної категорії правовідносин як правового зв'язку, що ґрунтується на нормах цивільного законодавства, між юридично рівними суб'єктами, які є носіями цивільних прав та обов'язків, авторкою здійснено дослідження особливостей юридичних відносин, що виникають у зв'язку з відшкодуванням шкоди, з застереженням щодо розуміння їхньої сутності, яка полягає в тому, що якщо, за загальним правилом, цивільні відносини можуть бути (але можуть і не бути) правовідносинами, то у разі завдання шкоди відносини з їх відшкодування виникають як правовідносини або не виникають взагалі. Правовідносини відшкодування шкоди мають ознаки, загальні для всіх видів цивільних правовідносин, а також ознаки, характерні тільки для них. Зокрема, такими ознаками є: 1) спеціальна підстава виникнення зазначених зобов'язань - факт завдання шкоди; 2) імперативне визначення прав та обов'язків суб'єктів правовідносин відшкодування шкоди; 3) можливість «переплетення», своєрідного «накладання» правовідносин відшкодування шкоди і правовідносин цивільно-правової відповідальності у випадках винного завдання шкоди; 4) специфічне цільове призначення зазначених зобов'язань (правовідносин). Їхньою метою, передусім, є компенсація шкоди, завданої учаснику цивільних відносин, і у такий спосіб захист прав та охоронюваних законом інтересів останнього. Зазначена обставина дала підстави для розгляду питання про віднесення зобов'язань відшкодування шкоди до охоронних правовідносин.

При аналізі цивільних недоговірних охоронних правовідносин зроблено висновок про те, що правильніше вести мову не про «правопорушення», а саме про «завдання шкоди», як підставу виникнення і визначальну ознаку

зазначених правовідносин. При цьому цивільні охоронні правовідносини можуть бути як наслідком правопорушення, так і виникати внаслідок об'єктивно-протиправних дій, випадкового завдання шкоди, події тощо. Відповідно вони можуть виражатися не лише у цивільно-правовій відповідальності (бути правовідносинами цивільно-правової відповідальності), але й виступати мірами захисту. Враховуючи розглянуті властивості цивільних відносин відшкодування шкоди, пропонується визначити правовідносини (зобов'язання) відшкодування шкоди як передбачені нормами цивільного законодавства цивільні охоронні правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди суб'єкту цивільних прав, і виражаються у праві потерпілого на відшкодування завданої йому шкоди та обов'язку особи, яка завдала шкоду, або суб'єкта, вказаного у законі, відшкодувати завдану шкоду.

У *підрозділі 4.2. «Суб'єкти правовідносин відшкодування шкоди»* основну увагу приділено характеристиці суб'єктного складу цивільно-правових зобов'язань відшкодування шкоди. Оскільки зобов'язання відшкодування шкоди за своєю сутністю належать до охоронних правовідносин, вони є односторонніми зобов'язаннями, тобто такими, де одна сторона (кредитор) має лише права, а інша (боржник) - лише обов'язки. Отже, враховуючи зазначену особливість цивільних охоронних правовідносин, і здійснено правову характеристику учасників зобов'язань відшкодування шкоди. Ними є кредитор (потерпілий), тобто особа, уповноважена вимагати відшкодування шкоди, і боржник (особа, зобов'язана відшкодувати шкоду).

При характеристиці кредитора зауважується, що у зобов'язаннях відшкодування шкоди кредитор і потерпілий можуть не співпадати в одній особі. Так, при завданні шкоди смертю людини потерпілим є загиблий. Згідно зі ст. 1200 ЦК України у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди (тобто, є кредиторами) мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті. Стосовно боржника також наголошується, що особою, зобов'язаною відшкодувати шкоду, не завжди є той, хто її завдав: у низці випадків обов'язок відшкодування шкоди покладається на іншу особу, вказану у нормах законодавства. Наприклад, у випадках завдання шкоди органом дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду обов'язок відшкодування такої шкоди покладається на державу (ст. 1176 ЦК України). Таким чином, у спорах, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, можуть фігурувати: 1) кредитор; 2) потерпілий; 3) заподіювач шкоди; 4) боржник. Разом із тим, сторін зазначених зобов'язань тільки дві - кредитор та боржник. Це пов'язано з тим, що вони або об'єднують у собі два поняття (коли в одній особі співпадають кредитор і потерпілий, боржник і заподіювач шкоди), або одне з цих понять, як визначальне, поглинає інше, яке не являє собою юридично самостійну конструкцію (наприклад, малолітні, недієздатні тощо, не є суб'єктами

цивільних правовідносин, а тому не можуть бути боржниками - стороною у зобов'язаннях відшкодування шкоди).

Специфікою зазначених правовідносин є те, що коло тих суб'єктів, які можуть бути боржниками, і коло тих суб'єктів, які можуть бути кредиторами, не співпадає. На підставі проведеного дослідження робиться висновок, що і кредитором, і боржником у зобов'язаннях відшкодування шкоди, за загальним правилом, можуть бути будь-які учасники цивільних відносин. Зокрема, кредитором (потерпілим) може бути будь-яка фізична особа (у тому числі іноземець і особа без громадянства), а також юридична особа. За певних умов кредитором (потерпілим) можуть також бути держава, територіальна громада, Автономна Республіка Крим та інші соціально-публічні утворення (ст. 1173, 1174, 1176 та ін. ЦК України). Разом із тим, боржником (особою, зобов'язаною відшкодувати шкоду) може бути фізична особа, юридична особа, держава або інше соціально-публічне утворення. У разі, коли охоронні правовідносини відшкодування шкоди є одночасно правовідносинами цивільно-правової недоговорної відповідальності, боржником у них може бути лише деліктоздатна особа або соціально-публічне утворення.

У *підрозділі 4.3. «Об'єкти та зміст правовідносин відшкодування шкоди»* проаналізовано категорії об'єкта правовідносин відшкодування шкоди та встановлено зміст останніх. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок про те, що діяльність суб'єктів правовідносин відшкодування шкоди спрямована на поновлення або компенсацію пошкоджених благ, і таким чином, об'єктом є не саме благо, а компенсація знищеного або пошкодженого блага. На підставі аналізу особливостей об'єкта цивільних правовідносин, авторка приєднується до позиції, відповідно до якої у тих правовідносинах, де головним є юридичний обов'язок активного типу, питання про об'єкт у багатьох випадках не має самостійного значення, через що у цивільних зобов'язаннях об'єктом є результат дій зобов'язаної особи, який є невіддільним від власне поведінки. Таким чином, об'єкт фактично співпадає зі змістом правовідносин, із характеристикою тієї фактичної поведінки, яка формується шляхом виконання юридичного обов'язку. Зазначається, що об'єктом зобов'язань відшкодування шкоди, як цивільних охоронних (відновлювальних) правовідносин, слід визнати ту компенсацію, яку боржник зобов'язаний надати потерпілому. При цьому необхідно, на думку дисертантки, розрізняти об'єкт, якому завдано шкоди (об'єкт регулятивних правовідносин, який одночасно виступає як об'єкт правової охорони або об'єкт загального правового захисту), і об'єкт (предмет) правовідносин відшкодування завданої шкоди. Об'єктом правової охорони (захисту) є як майнові, так і особисті немайнові блага учасників цивільних відносин - їх цивільні суб'єктивні права та охоронювані законом інтереси. Натомість об'єкт правовідносин відшкодування шкоди це поведінка, дії боржника (особи, що завдала шкоду або особи, на яку покладено законом обов'язок відшкодування), які завжди мають майновий характер. Так, за загальним правилом, встановленим ст. 1192 ЦК України, боржник може бути

зобов'язаний або відшкодувати у повному обсязі шкоду, завдану майну, в натурі (повернути річ такого ж роду та якості, виправити ушкодження тощо), або повністю компенсувати заподіяні збитки. Отже, об'єктом охоронних правовідносин відшкодування шкоди є дії боржника з відшкодування завданої ним шкоди.

Оскільки об'єкт правовідносин відшкодування шкоди фактично співпадає зі змістом цих правовідносин, то об'єктом правовідносин відшкодування шкоди визначається й зміст останніх, який складається із суб'єктивних прав та юридичних обов'язків його суб'єктів. Змістом зобов'язань (охоронних правовідносин) відшкодування шкоди є право кредитора (потерпілого) вимагати відшкодування завданої йому шкоди та обов'язок боржника (того, хто завдав шкоди, або суб'єкта, вказаного у законі) компенсувати цю шкоду. Сутність обов'язку того, хто завдав шкоду, характеризується як така, що має майновий характер і полягає у відшкодуванні завданої шкоди в натурі або в еквівалентному відшкодуванні збитків у повному обсязі. Таким чином, поновлюється порушена майнова сфера учасника цивільних відносин. У випадку відшкодування моральної шкоди поновлення порушених прав не відбувається. Однак шляхом виконання обов'язку її відшкодування порушник у такий спосіб певною мірою «загладжує» наслідки завдання такої шкоди. Суб'єктивне право потерпілої особи на відшкодування завданої їй шкоди відрізняється від її порушеного завданням шкоди права. Якщо порушене право на життя, здоров'я, майно тощо є абсолютним, то право на відшкодування шкоди є відносним, оскільки йому відповідає суб'єктивний обов'язок конкретної особи - порушника.

У *підрозділі 4.4. «Підстави виникнення правовідносин відшкодування шкоди за цивільним законодавством України»* розглянуто особливості підстав виникнення цивільних правовідносин (зобов'язань) відшкодування шкоди.

З'ясування співвідношення між поняттями «юридичні факти» та «підстави виникнення зобов'язань» дозволило зробити висновок про те, що категорія юридичних фактів співвідноситься з поняттям підстав виникнення зобов'язань як загальне та окреме. З практичної точки зору це означає, що при вирішенні спорів, пов'язаних із встановленням зобов'язань, мають враховуватися як спеціальні правила щодо підстав виникнення зобов'язань, так і ті загальні положення ЦК України про виникнення цивільних прав і обов'язків, які не суперечать сутності зобов'язальних відносин.

Загальною підставою виникнення будь-яких правовідносин відшкодування шкоди є факт завдання шкоди. Вона може не супроводжуватися якимись додатковими умовами. Але такі умови можуть бути встановлені нормами цивільного законодавства (наприклад, нормами глави 81 ЦК України передбачені умови відшкодування шкоди, яка виникла внаслідок створення і не усунення небезпеки).

Інакше виглядає ситуація щодо виникнення зобов'язань відшкодування шкоди, передбачених главою 82 ЦК України, які складають окрему (спеціальну) групу охоронних правовідносин.

Оскільки зазначені зобов'язання відшкодування шкоди можуть виникати на єдиній підставі завдання шкоди, але за різних умов, пропонується поділ останніх на дві групи: загальні та спеціальні умови виникнення обов'язку відшкодування шкоди. До загальних умов виникнення зобов'язань відшкодування шкоди належать: 1) наявність шкоди; 2) протиправність поведінки особи, яка завдала шкоду; 3) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою порушника та її результатом - виникненням шкоди; 4) вина особи, яка завдала шкоду. Зазначені умови є загальними, оскільки їх наявність необхідна в усіх випадках, за винятком тих, стосовно яких закон встановлює спеціальні вимоги, розширюючи чи обмежуючи перелік зазначених умов. Що стосується спеціальних умов виникнення зобов'язань відшкодування шкоди, то вони відзначаються конкретними нормами ЦК України та інших актів цивільного законодавства залежно від особливостей суб'єктного складу, об'єктів, яким завдано шкоди тощо, розглянутих у попередніх підрозділах даного дослідження.

У зв'язку з тим, що у ст. 11 ЦК України увага акцентується саме на наявності шкоди, детально проаналізована ця категорія як підстава виникнення зобов'язань відшкодування шкоди та її співвідношення з категорією правопорушення.

У *висновках до розділу 4* підсумовуються результати проведеного дослідження і формулюються пропозиції теоретичного та практично-прикладного характеру.

У **розділі 5 «Цивільно-правова недоговірна відповідальність як вид компенсаційних правовідносин»**, який складається з чотирьох підрозділів, здійснено дослідження поняття цивільно-правової недоговірної відповідальності, її принципи та функції, передумови, а також підстави та умови.

У *підрозділі 5.1. «Поняття цивільно-правової недоговірної (деліктної) відповідальності»* основну увагу присвячено аналізу категорії цивільно-правової недоговірної відповідальності.

При цьому детально проаналізовано юридичну відповідальність як категорію загальної теорії права, її види, а також особливості цивільно-правової відповідальності та її види. Оскільки особливим видом недоговірних правовідносин відшкодування шкоди є недоговірна (деліктна) відповідальність, здійснене детальне дослідження її сутності та ознак. Зокрема, зазначається, що недоговірна відповідальність застосовується до правопорушника, який не знаходиться у договірних відносинах з потерпілим. Точніше, йдеться про відповідальність не за порушення договірних зобов'язань, а за порушення, що навіть за наявності договірних відносин між порушником і потерпілим, вчинені за їх межами. Зазначеним, зокрема, зумовлена така особливість недоговірної

відповідальності, як встановлення її форм та розміру виключно законом. Віддаючи належне прагненням науковців створити всеохоплююче поняття недоговірної (деліктної) цивільно-правової відповідальності, разом із тим, уточнюється розуміння деяких його складових частин. Зокрема, це стосується визначення відповідальності тільки як обов'язку зазнати певних негативних наслідків. На думку дисертантки, відповідальність є правовідношенням охоронного характеру, в якому існує не тільки юридичний обов'язок однієї сторони, але й суб'єктивне право іншої сторони. Тому вказівка на цю обставину також має бути включена до визначення поняття недоговірної (деліктної) відповідальності.

На підставі проведеного дослідження сформульоване поняття недоговірної цивільно-правової відповідальності, що визначається як цивільне охоронне правовідношення, в якому одна сторона (заподіювач шкоди) зобов'язана нести передбачені нормами права негативні наслідки вчиненого нею правопорушення у вигляді компенсації за власний рахунок завданої іншій особі шкоди, а інша сторона (потерпілий) має право на відшкодування завданої їй шкоди. Разом із тим, підкреслюється, що далеко не кожне відшкодування шкоди є за своїм характером мірою цивільно-правової відповідальності. Взаємозв'язок між цими поняттями можна сформулювати таким чином: «Кожний випадок цивільно-правової недоговірної відповідальності полягає у відшкодуванні шкоди. Проте, не кожен випадок відшкодування шкоди є недоговірною цивільно-правовою відповідальністю».

У *підрозділі 5.2. «Принципи та функції цивільно-правової недоговірної відповідальності»* аналіз відповідних категорій здійснено із застосуванням системно-структурного методу, відповідно до якого всі принципи та функції розглядаються з урахуванням різних рівнів: загального, галузевого, інституційного. Проведене дослідження дозволило дійти висновку про існування таких принципів цивільно-правової недоговірної відповідальності: цивілістичні галузеві принципи відповідальності, які, у свою чергу, можуть бути поділені на: 1) загальні галузеві засади цивільно-правової відповідальності та 2) спеціальні засади цивільно-правової відповідальності (спеціальні засади договірної відповідальності; спеціальні засади недоговірної (деліктної) відповідальності). До загальних галузевих засад цивільно-правової відповідальності, на думку авторки, передусім, належать: 1) принцип повного відшкодування шкоди, завданої правопорушенням, за винятками, визначеними цивільним законодавством (тобто, повне усунення протиправних наслідків, що стали результатом правопорушення); 2) принцип відповідальності за вину, який поєднується із презумпцією вини порушника. Крім того, спеціальними (такими, що стосуються лише відносин недоговірної відповідальності) принципами регулювання зобов'язань відшкодування шкоди є: 1) принцип «генерального делікту», згідно з яким кожне завдання шкоди іншій особі припускається протиправним, аж поки не буде встановлене інше; 2) принцип припустимості покладення цивільно-правової недоговірної (деліктної) відповідальності лише

на деліктоздатну особу; 3) принцип покладення обов'язку відповідати за завдану шкоду на особу, винну в її завданні (крім випадків, передбачених законом, коли він покладається на третіх осіб, прямо визначених у законі).

Оскільки специфіка та значення цивільно-правової відповідальності проявляються також у функціях, які виконує цей інститут, детально проаналізовані також ці важливі категорії. Із урахуванням здійсненого дослідження перелік функцій цивільно-правової недоговірної відповідальності, на думку авторки, має виглядати таким чином: 1) «компенсаційно-відновлювальна» функція; 2) каральна функція; 3) виховна (попереджувально-виховна) функція.

У **підрозділі 5.3. «Деліктоздатність як передумова цивільно-правової недоговірної (деліктної) відповідальності»** здійснено аналіз тих властивостей суб'єкта, які дозволяють кваліфікувати його протиправну поведінку як винну, тобто як таку, що заслуговує на моральний і правовий докір. Оскільки деліктоздатність фізичних осіб залежить від їх дієздатності, розглянуто класифікацію фізичних осіб за ступенем дієздатності, на підставі чого зроблено висновок, що деліктоздатними у цивільному праві є особи після досягнення ними 14 років. Всі вони, у тому чи іншому обсязі, відповідають за свої вчинки. Особа, яка обмежена у дієздатності, самостійно відповідає за невиконання договірних зобов'язань або за завдання шкоди.

Для з'ясування характеру деліктоздатності юридичної особи проаналізовано категорію правосуб'єктності юридичної особи. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що ЦК України чітко диференціює деліктоздатність та інші елементи змісту правосуб'єктності юридичні особи. Зазначене рішення, зокрема, відображене в збереженні у головних рисах традиційних для вітчизняного цивільного права конструкцій правочиноздатності та деліктоздатності юридичної особи. Суть відмінностей між ними полягає в тому, що правочиноздатність юридичної особи і порядок її реалізації точно визначеними особами встановлюється не лише приписами закону, але й внутрішніми актами юридичної особи (статутом, установчим договором тощо), у той час як деліктоздатність юридичної особи та її межі точно визначаються законом і реалізуються в результаті неправомірних дій будь-якого з її працівників.

У **підрозділі 5.4. «Проблема визначення підстав та умов цивільно-правової недоговірної (деліктної) відповідальності за завдання шкоди»** здійснено дослідження підстав та умов відповідальності за завдання шкоди. Оскільки у літературі терміни «умови» і «підстави» використовуються іноді як тотожні, зазначається, що більш точним є використання терміну «підстава» для найменування обставин, з якими закон пов'язує виникнення цивільних прав та обов'язків, а елементи зазначених обставин називати «умовами» або «ознаками». Підставою цивільно-правової недоговірної (деліктної) відповідальності за завдання шкоди є цивільне правопорушення, яке включає низку умов (ознак), передбачених цивільним законодавством як елементи

юридичного складу, що зумовлює виникнення правовідносин (зобов'язань) відшкодування шкоди.

При встановленні умов досліджуваної відповідальності зазначається, що попри різні види цивільних правопорушень, існують такі умови (ознаки) відповідальності, дотримання яких є обов'язковим або у всіх, або у більшості випадків. Таким чином, слід розрізняти загальні, типові умови настання цивільно-правової відповідальності, які властиві усім або Переважній більшості випадків. Тому під складом цивільного правопорушення слід розуміти сукупність тих загальних, типових умов, наявність яких необхідна для покладання відповідальності на порушника цивільних прав і обов'язків та які у різних сполученнях зустрічаються при будь-якому цивільному правопорушенні. Аналіз традиційного цивільно-правового підходу до визначення складу правопорушення дозволив авторці заперечити зазначену традицію стосовно відносин недоговорної (деліктної) відповідальності. Оскільки однією з його характерних рис є застосування публічно-правових елементів цивільного методу для регулювання зазначених компенсаційних відносин, цілком логічним виглядає й характеристика цивільного правопорушення - завдання шкоди як такого, що має певною мірою публічно-правове забарвлення. Отже, склад цивільного правопорушення - завдання шкоди характеризується таким чином: 1) його об'єктом є цивільні права та законні інтереси учасників цивільних відносин, яким завдана шкода; 2) суб'єктом такого правопорушення виступає деліктоздатна фізична або юридична особа, яка вчинила неправомірні дії або неправомірно не вчиняла дії, які мала вчинити; 3) об'єктивною стороною цього правопорушення є сукупність ознак, що характеризують неправомірну поведінку, яка виражається у неправомірних діях чи бездіяльності; завдану шкоду; причиново-наслідковий зв'язок між неправомірним поведінням і завданою шкодою; 4) суб'єктивна сторона такого правопорушення охоплює обставини, що характеризують психіку та волю особи, яка завдала шкоду. Це, у першу чергу, вина порушника, але за певних обставин судом може враховуватися також мотив і мета протиправної поведінки, оскільки законом не передбачено інше.

У висновках до розділу 5 підсумовано результати проведеного дослідження і сформульовано пропозиції щодо вдосконалення понять деяких правових категорій.

У розділі 6 «Зобов'язання відшкодування шкоди та інші компенсаційні правовідносини», який складається з трьох підрозділів, здійснено порівняльний аналіз зобов'язань відшкодування шкоди з іншими компенсаційними правовідносинами з метою з'ясування подібних та відмінних рис.

У підрозділі 6.1. «Правовідносини відшкодування шкоди, завданої неналежним виконання договору, і зобов'язання відшкодування шкоди» здійснюється розмежування правовідносин, які виникають у одному та іншого випадках. Аналіз характерних властивостей зобов'язань відшкодування шкоди

та правовідносин, що виникають при завданні шкоди у випадку порушення договірних тощо, зобов'язань, дозволяють достатньо чітко розмежувати зазначені правовідносини і зробити остаточний висновок, що вони мають лише зовнішні подібності, у той же час, відрізняючись низкою сутнісних ознак.

Найголовнішою з таких визначальних відмінностей, безумовно, є недоговірний характер правовідносин відшкодування шкоди, які виникають на підставі норм глави 82 ЦК України. Хоча в обох випадках йдеться про зобов'язання відшкодувати шкоду, характер зобов'язань принципово відрізняється. Так, у випадках виникнення обов'язку відшкодування шкоди, завданої невиконанням чи неналежним виконанням договірною або вже існуючого на інших підставах зобов'язання (наприклад, зобов'язання вчинити певні дії, яке ґрунтується на односторонньому правочині - заповідальному розпорядженні тощо), правовий зв'язок між учасниками цивільних відносин існував до порушення та існує на момент порушення. Сторони відповідних правовідносин вже поєднані конкретно визначеними юридичними правами та обов'язками, виступаючи один відносно іншого як кредитор та боржник у конкретному зобов'язанні. У зобов'язаннях відшкодування шкоди, які виникають на підставі норм глави 82 ЦК України, порушник (той, хто завдав шкоду) і потерпілий не зв'язані до моменту завдання шкоди конкретними цивільними правовідносинами. По-друге, звертається увага на ту обставину, що, хоча і одні, й інші правовідносини за своєю сутністю є охоронними, але об'єкт охорони та динаміка їх є різними. По-третє, хоча підставою виникнення цивільних прав та обов'язків у обох зазначених випадках є один і той самий юридичний факт - завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі, однак з точки зору практики зміст цього поняття є неоднаковим. По-четверте, хоча як наслідком порушення договору, яким завдана шкода, так і наслідком завдання шкоди за відсутності договору є виникнення юридичного обов'язку відшкодувати завдану шкоду, що є новим стосовно тих обов'язків, які існували у порушника (особи, яка завдала шкоду) раніше, але характер зазначених обов'язків є різним. У разі завдання шкоди порушенням договірною зобов'язання обов'язок її відшкодування є додатковим стосовно інших юридичних обов'язків, які існували у порушника (боржника) згідно з договором. При цьому відшкодування шкоди не звільняє боржника від уже існуючого у нього обов'язку виконати зобов'язання. По-п'яте, стосовно подібності зазначених правовідносин тим, що як в одному, так і в іншому випадку за наявності вини порушника відшкодування завданої шкоди виступає як міра цивільно-правової відповідальності, зазначається, що форми, підстави (умови) такої відповідальності у цивільному законодавстві визначаються неоднаково. Крім того, договірні зобов'язання та зобов'язання відшкодування шкоди відрізняються за суб'єктним складом. Якщо у договірних відносинах суб'єкти відомі відразу і після порушення договору склад їх не змінюється (за винятком відносин поруки), то у зобов'язаннях відшкодування шкоди суб'єкти

визначаються тільки після завдання шкоди: особа, яка завдала шкоду, стає боржником, а потерпіла особа - кредитором,

У підрозділі 6.2. «Зобов'язання відшкодування шкоди і зобов'язання зі створення загрози завдання шкоди та зобов'язання з безпідставного збагачення» порівняльний аналіз зобов'язань відшкодування шкоди з зобов'язаннями, що виникають внаслідок створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, і зобов'язаннями, що виникають внаслідок набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, дозволив дійти висновку про те, що зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди як результат створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, є окремим, спеціальним випадком зобов'язань відшкодування шкоди, котрі відрізняються від останніх підставами та умовами виникнення, але є спорідненими з ними у настанні одного з випадків юридичних наслідків - застосуванні мір цивільно-правової відповідальності. Цим, у свою чергу, визначаються сфера та межі застосування норм глави 82 ЦК України до відносин, що виникають у зв'язку із завданням шкоди через не усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.

Що стосується питань розмежування зобов'язань відшкодування шкоди і зобов'язань, які виникають внаслідок набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, то робиться висновок, що відшкодування безпідставного збагачення є окремим випадком зобов'язань відшкодування шкоди. Присвячені їм норми можуть застосовуватися за таких умов завдання шкоди: 1) шкода завдана майну; 2) завдання шкоди полягає у набутті або збереженні майна, але не його знищенні; 3) набуття або збереження майна однієї особи відбувається за рахунок іншої особи.

У разі, коли якась із названих умов відсутня, то мають застосовуватися норми глави 82 ЦК України про відшкодування шкоди (але за умови, що наявні підстави виникнення згаданих зобов'язань).

У підрозділі 6.3. «Компенсаційні зобов'язання та зобов'язання, що виникають внаслідок відвернення небезпеки» аналізуються спільні та відмінні риси зазначених зобов'язань.

Оскільки завдання (виникнення) шкоди може бути результатом не тільки правопорушення, але й правомірних дій, які вчиняються в інтересах іншої особи або в інтересах особи, що відвертає загрозу власним особистим або майновим інтересам, здійснено порівняльний аналіз відповідних правовідносин. На підставі цього аналізу зроблено відповідні висновки. Зокрема, наголошується, що хоча важливим елементом зобов'язань, які виникають при рятуванні охоронюваного законом блага, є право потерпілого на відшкодування шкоди, яка виникла у процесі рятувальних дій і у зв'язку з ними, однак між ними і зобов'язаннями відшкодування шкоди, передбаченими главою 82 ЦК України, існують суттєві відмінності, які не дозволяють розглядати їх як правовідносини одного роду. Нормативною базою зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, є

глава 82 (ст. 1166 - 1211) ЦК України. Натомість, нормативною базою зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи є глава 80 (ст. 1161 - 1162) ЦК України. Разом із тим, такий висновок не знімає питання про можливість застосування норм глави 82 ЦК України до відносин, що розглядаються, а навпаки, робить його ще більш актуальним, оскільки має бути знайдена відповідь щодо можливості, характеру і меж застосування правил відшкодування шкоди, встановлених нормами глави 82 ЦК України, до випадків виникнення шкоди внаслідок вчинення рятувальних дій.

Щодо співвідношення компенсаційних зобов'язань і завдання шкоди іншій особі у процесі здійснення особою права на самозахист цивільних прав, зазначається, що дії, вчинені у стані крайньої необхідності, залежно від характеру завданої шкоди та суб'єкта, якому завдана шкода, можуть бути як підставою виникнення зобов'язань у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи (ст. 1161 ЦК України), так і підставок виникнення зобов'язань відшкодування шкоди, завданої правомірними діями (ст. 1171 ЦК України). Тому між ними ставити знак рівності не можна.

У *підрозділі 6.4. «Субсидіарне застосування зобов'язань відшкодування шкоди»* на підставі проведеного дослідження робиться висновок, що норми глави 82 ЦК України, присвячені регулюванню відносин відшкодування майнової шкоди, за своєю сутністю належать до універсальних способів захисту права власності (за винятком ст. 1170 ЦК), які застосовуються у разі знищення, пошкодження або псування речі. Крім того, норми зазначеної глави застосовуються субсидіарно у випадках використання спеціальних способів захисту, передбачених нормами глави 29 ЦК України. При цьому, компенсація шкоди власнику відбувається на загальних засадах зобов'язань відшкодування шкоди. Зазначається, що норми глави 82 ЦК України можуть застосовуватися і в інших випадках, коли виникає необхідність захисту прав учасників цивільних відносин шляхом компенсації їм завданої шкоди, що повністю відповідає особливому призначенню (функціям - охоронним та компенсаційним) цього інституту.

У *висновках до розділу 6* підсумовуються результати проведеного дослідження і формулюються пропозиції теоретичного та практично-прикладного характеру.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** за результатами здійсненого дослідження викладені найбільш важливі наукові і практичні результати, отримані в дисертації, наводяться узагальнення і пропонуються нові вирішення низки теоретичних цивільно-правових проблем зобов'язань відшкодування шкоди, їх цивільно-правового регулювання, пропозиції та рекомендації, спрямовані на

вдосконалення цивільного законодавства і практики його застосування. Зокрема, це висновки щодо:

доцільності використання системного підходу, оскільки він дозволяє встановити систему не лише зобов'язальних правовідносин, як цивільних відносин, урегульованих нормами цивільного законодавства, але й систему (структуру) зобов'язального права як підрозділу цивільного права (законодавства) України, який складається із сукупності інститутів - груп цивільних зобов'язань, а потім на цій основі - визначити взаємозв'язки між «зобов'язаннями» - інститутами зобов'язального права і «зобов'язаннями» - зобов'язальними правовідносинами, а також взаємозв'язки між собою окремих інститутів зобов'язального права України та окремих зобов'язальних правовідносин;

формулювання поняття зобов'язань відшкодування шкоди як правового інституту та відповідних недоговірних правовідносин, які виникають внаслідок завдання шкоди;

систематизації зобов'язань відшкодування шкоди із застосуванням їх поділу першого, другого та третього рівнів;

доцільності удосконалення термінології у назві та змісті норм глави 82 ЦК України шляхом заміни терміну «відшкодування шкоди» на термін «компенсація шкоди». Відповідно, зобов'язання відшкодування шкоди слід іменувати «компенсаційні зобов'язання»;

доцільності використання терміну «відшкодування шкоди» у широкому сенсі - для позначення будь-яких правовідносин відшкодування, а позначення «компенсаційні зобов'язання» вживати стосовно інституту, передбаченого главою 82 ЦК України, та правовідносин, які виникають при реалізації відповідних норм;

доцільності розгляду зобов'язань відшкодування шкоди (компенсаційних зобов'язань) під різними кутами зору як правового інституту, і як правовідносин;

визначення поняття зобов'язань відшкодування шкоди як правового інституту, наслідком реалізації норм якого є недоговірні правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди, у яких, спираючись на імперативний припис норм цивільного законодавства, кредитор (потерпілий - особа, якій завдана шкода або особа, вказана у законі) має право вимагати від боржника (особи, яка завдала шкоду, або від суб'єкта, вказаного у законі) відшкодування завданої йому шкоди у повному обсязі;

формулювання поняття правовідносини відшкодування шкоди як передбачених нормами цивільного законодавства цивільних охоронних правовідносин, що виникають внаслідок завдання шкоди суб'єкту цивільних прав і виражаються у праві потерпілого на відшкодування завданої йому шкоди та обов'язку особи, яка завдала шкоду, або суб'єкта, вказаного у законі, відшкодувати завдану шкоду;

доцільності виокремлення загальних, спеціальних та специфічних принципів регулювання зобов'язань відшкодування шкоди;

диференціації зобов'язань відшкодування шкоди відповідно до підстав їх виникнення на недоговірні компенсаційні зобов'язання та недоговірну (деліктну) відповідальність;

можливості субсидіарного застосування норм компенсаційних зобов'язань, передбачених главою 82 ЦК України, в усіх випадках завдання (виникнення) шкоди, що повністю відповідає особливому призначенню (функціям - охоронним та компенсаційним) цього інституту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти): моногр. /Т.С. Ківалова. - Одеса: Юридична література, 2008. - 360 с.

Рецензія:

Рецензія Бервено С.М. на монографію Т.С. Ківалової «Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти)». - Одеса: Юридична література, 2008. - 360 с. //Юридичний вісник. - 2008. - № 4. - С. 55-57.

Статті у фахових виданнях:

1. Ківалова Т.С. До питання про поняття і складові методу правового регулювання /Т.С. Ківалова, Г.С. Смелянець //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література. - 2003. -Вип. 21.-С. 33-38.

2. Ківалова Т.С. Поняття зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України /Т.С. Ківалова //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література. - 2007. - Вип. 36. -С. 336-341.

3. Ківалова Т.С. Методологічні засади визначення системи зобов'язань відшкодування шкоди за ЦК України: пошук парадигми /Т.С. Ківалова II Південноукраїнський правничий часопис: науковий журнал. - 2007. - № 4. -С. 170-173.

4. Ківалова Т.С. Особливості правового регулювання цивільних відносин відшкодування шкоди /Т.С. Ківалова /У Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література. - 2008. - Вип. 37. -С. 154-159.

5 Ківалова Т.С. Поняття та система зобов'язань у цивільному праві України /Т.С. Ківалова //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література. - 2008. - № 38. - С. 22-27.

6. Ківалова Т.С. Спірні питання застосування норм цивільного законодавства при загальній та окремій аваріях /Т.С. Ківалова //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література. - 2008. - Вип. 39. - С. 264-269.

7. Ківалова Т.С. Система (структура) зобов'язань у цивільному законодавстві України /Т.С. Ківалова //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література. - 2008. - Вип. 40. -С. 209-214.

8. Ківалова Т.С. Принципи зобов'язань відшкодування шкоди за Цивільним кодексом України: постановка проблеми /Т.С. Ківалова //Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право. -2008. - Вип. 9. - С. 282-284.

9. Ківалова Т.С. Концептуальні засади визначення поняття та системи зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України /Т.С. Ківалова //Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис. - 2008. - № 1. - С. 116-123.

10. Ківалова Т.С. Відшкодування шкоди у системі способів захисту прав власника /Т.С. Ківалова //Вісник прокуратури. - 2008. - № 4. - С. 97-103.

11. Ківалова Т.С. Застосування норм цивільного законодавства до відносин відшкодування шкоди, завданої при надзвичайних морських подіях /Т.С. Ківалова //Митна справа: науково-аналітичний журнал. - 2008. - № 3. -С. 44-48.

12. Ківалова Т.С. Виключення відповідальності та звільнення від відповідальності за завдання шкоди /Т.С. Ківалова //Часопис Київського університету права: український науково-теоретичний часопис. - 2008. — № 2. - С. 140-145.

13. Ківалова Т.С. Деякі питання характеристики суб'єктів зобов'язань відшкодування шкоди /Т.С. Ківалова //Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского: научный журнал: Серия: Юридические науки. - Симферополь, 2008. - № 1. - Том 21 (60). - С. 132-138.

14. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди як цивільні правовідносини /Т.С. Ківалова //Митна справа: науково-аналітичний журнал. - 2008. - № 4. - С. 64-69.

15. Ківалова Т.С. Суб'єкти правовідносин відшкодування шкоди /Т.С. Ківалова //Юридический вестник. - 2008. - № 2. - С. 26-32.

16. Ківалова Т.С. Динаміка вітчизняної законодавчої концепції зобов'язань відшкодування шкоди /Т.С. Ківалова //Проблеми законності республіканський міжвідомчий науковий збірник. - 2008. - Вип. 96. - С. 86-92.

17. Ківалова Т.С. Функції інституту зобов'язань відшкодування шкоди /Т.С. Ківалова //Наукові праці Одеської національної юридичної академії: збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література. - 2008. - Т. 7. - С. 152-159.

18. Ківалова Т.С. Щодо характеристики шкоди як підстави виникнення недоговірних зобов'язань /Т.С. Ківалова //Актуальні проблеми держави і

права: збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література. - 2008. - Вип. 41. - С. 34-41.

19. Ківалова Т.С. До питання про розмежування зобов'язань відшкодування шкоди та деяких інших недоговірних зобов'язань /Т.С. Ківалова //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. -Одеса: Юридична література. - 2008. - Вип. 42. - С. 81-88.

20. Ківалова Т.С. Проблемні питання визначення підстав виникнення зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України /Т.С. Ківалова //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література. - 2008. - Вип. 43. - С. 36-41.

21. Ківалова Т.С. Об'єкти та зміст правовідносин відшкодування шкоди /Т.С. Ківалова //Юридичний вісник. - 2008. - № 3. - С. 26-33.

22. Ківалова Т.С. Деякі проблеми питання визначення поняття та змісту моральної шкоди за цивільним законодавством України /Т.С. Ківалова //Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. - Одеса: Юридична література. - 2008. - Вип. 34. - С. 55-61.

23. Ківалова Т.С. Щодо визначення поняття цивільно-правової недоговірної (деліктної) відповідальності /Т.С. Ківалова //Вісник прокуратури. - 2008. - № 11. - С. 99-107.

Інші публікації, які додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

1. Ківалова Т.С. Проблемні питання встановлення співвідношення наслідків порушення договору та зобов'язань відшкодування шкоди /Т.С. Ківалова //Часопис цивілістики. - 2008. - № 6. - С. 14-17.

2. Ківалова Т.С. Деякі проблемні питання зобов'язань відшкодування шкоди /Т.С. Ківалова //Часопис цивілістики. - 2008. - № 7. - С. 23-27.

3. Ківалова Т.С., Короткий Т.Р. Уніфікація норм про відшкодування позадоговірної шкоди в міжнародному приватному праві /Т.С. Ківалова, Т.Р. Короткий //Правове життя сучасної України: 10-а ювілейна звітна наукова конференція професорсько-викладацького і аспірантського складу, 27-28 квітня 2007 р.: тези доп. - Одеса, 2007. - С. 153-155.

4. Ківалова Т.С. Відшкодування шкоди, завданої порушенням права інтелектуальної власності /Т.С. Ківалова //Проблеми права інтелектуальної власності: круглий стіл, 14 березня 2008 р.: тези доп. - Одеса, 2008. - С. 10-13.

5. Ківалова Т.С. Застосування норм цивільного законодавства при відшкодування шкоди, завданої на морі /Т.С. Ківалова //Підприємництво і море: круглий стіл, 26 листопада 2007 р.: тези доп. - Одеса, 2008. - С. 7-9.

6. Ківалова Т.С. До визначення поняття зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України /Т.С. Ківалова //III Міжнародна цивілістична наукова конференція студентів та аспірантів, 4-5 квітня 2008 р.: тези доп. - Ч. 2.- Одеса, 2008. - С. 33-35.

7. Ківалова Т.С. До визначення сутності підстав виникнення зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України /Т.С. Ківалова //

Правове життя сучасної України: Всеукраїнська наукова конференція, 18-19 квітня 2008 р.: тези доп. - Одеса, 2008. - С. 261-262.

8. Ківалова Т.С. Неправомірні дії як підстава виникнення зобов'язань за римським приватним правом /Т.С. Ківалова //Римське право і сучасність: V Міжнародна науково-методична конференція, 30-31 травня 2008 р.: тези доп. - Одеса, 2008. - С. 141-143.

Підручники та навчальні посібники:

1. Ківалова Т.С. Особливості захисту прав власника за допомогою зобов'язань відшкодування шкоди //Цивільне право України: підручник у 3 кн. /[Є.О. Харитонова, О.І. Харитонова, О.А. Підпригора та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова. - Одеса: Юридична література. - Кн. 2. - 2006. - С. 190-193.

2. Ківалова Т.С. Поняття та система зобов'язань відшкодування шкоди //Цивільне право України: підручник у 3 кн. /[Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, В.В. Луць та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова. - Одеса: Юридична література. - Кн. 3. - 2006. - С. 745-753.

3. Ківалова Т.С. Зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди: навчально-методичний посібник /[Є.О. Харитонов, О.С. Адамова, Н.Ю. Голубєва та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова. - Одеса: Фенікс, 2007. - С. 9-12.

4. Ківалова Т.С. Відшкодування шкоди, завданої правам власника //Цивільне право України: підручник в 2-х т. /[Є.О. Харитонов, О.В. Дзера, В.В. Дудченко та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. - Х.: Одіссей. - Т. 1. - 2008. - С. 621-622.

5. Ківалова Т.С. Поняття та система зобов'язань відшкодування шкоди //Цивільне право України: підручник в 2-х т. /[Є.О. Харитонов, І.А. Безклубий, В. Луць та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. - Х.: Одіссей. -Т. 2. -2008.- С. 692-694.

6. Ківалова Т.С. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) //Цивільне право України: підручник в 2-х т. /[Є.О. Харитонов, І.А. Безклубий, В.В. Луць та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. - Х.: Одіссей. - Т. 2. - 2008. - С. 734-737.

7. Ківалова Т.С. Поняття зобов'язань відшкодування шкоди //Цивільне та сімейне право: навчально-методичний посібник [для підгот. до склад. іспиту] /[Є.О. Харитонов, О.С. Адамова, Н.Ю. Голубєва та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. - Х.: Одіссей, - Ч. 2. - 2008. - С. 424-426.

8. Ківалова Т.С. Система зобов'язань відшкодування шкоди //Цивільне та сімейне право: навчально-методичний посібник [для підгот. до склад. іспиту] /[Є.О. Харитонов, О.С. Адамова, Н.Ю. Голубєва та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. - Х.: Одіссей, -Ч. 2. -2008. - С. 426-433.

9 Ківалова Т.С. Цивільне та сімейне право: навчально-методичний посібник: ч. 3 /[Є.О. Харитонов, Н.Ю. Голубєва, Т.С. Ківалова та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. - Одеса: Фенікс, 2008. - С. 11-13, 51-26.

АНОТАЦІЯ

Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. - Одеська національна юридична академія, Одеса, 2008.

Дисертація містить комплексний аналіз теоретичних і практичних цивільно-правових проблем зобов'язань відшкодування шкоди: поняття та цивільно-правового регулювання зобов'язань відшкодування шкоди, їх систематизації, підстав виникнення, принципів та функцій тощо.

Значну увагу приділено розгляду питань про розуміння сутності зобов'язань відшкодування шкоди, внаслідок чого робиться висновок про їх складну правову природу і необхідність розгляду в якості інституту права та як специфічних правовідносин охоронного характеру. Здійснено аналіз особливостей принципів та функцій зобов'язань відшкодування шкоди, умов та підстав виникнення.

Здійснено обґрунтування існуючих і розробка нових цивілістичних конструкцій та пов'язаних з ними правових категорій, що застосовуються у зобов'язаннях відшкодування шкоди. У процесі дослідження формується цивільно-правова теорія зобов'язань відшкодування шкоди у системі зобов'язального права.

Запропоновано визначення поняття зобов'язань відшкодування шкоди як правового інституту і як правовідносин, встановлено місце зобов'язань відшкодування шкоди у системі зобов'язань та здійснено їх класифікацію.

Ключові слова: зобов'язання, відшкодування, шкода, компенсація, недоговірна відповідальність, охоронні правовідносини.

АННОТАЦИЯ

Кивалова Т.С. Обязательства возмещения вреда по гражданскому законодательству Украины: теоретические проблемы. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 - гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. - Одесская национальная юридическая академия, 2008.

В диссертационной работе исследуются теоретические и практические проблемы правового регулирования обязательств возмещения вреда.

В работе дан обзор научных трудов, касающихся проблематики диссертационного исследования, и определено состояние правовых аспектов регулирования обязательств возмещения вреда по гражданскому законодательству Украины.

Диссертация содержит комплексный научный анализ дискуссионных вопросов о сущности обязательств возмещения вреда и их юридической

природе. Проведено исследование действующих и осуществлена разработка новых гражданско-правовых конструкций и связанных с ними категорий, которые применяются в обязательствах возмещения вреда.

Особое внимание уделено исследованию понятия обязательств возмещения вреда. Впервые разработана системная концепция обязательств возмещения вреда, доказано, что обязательства возмещения вреда занимают особое место в сложной системе обязательств. В качестве элементов обязательств возмещения вреда как системы рассматриваются обязательства возмещения вреда в качестве правового института и как охранительное правоотношение, которые, в свою очередь, состоят из элементов. На основании проведенного исследования предлагаются авторские определения соответствующих понятий.

Обосновано, что правовой институт возмещения вреда и правоотношения возмещения вреда неразрывно связаны между собой, поскольку наличие соответствующих норм в гражданском законодательстве является нормативным основанием возникновения соответствующих прав и обязанностей. Вместе с тем, правоотношения возмещения вреда являются результатом реализации норм гражданского законодательства о возмещении вреда. Пребывая в постоянной взаимосвязи, институт и правоотношения возмещения вреда представляют собой статику и динамику регулирования соответствующих гражданских отношений.

Установлено, что особенности института возмещения вреда находят свое отражение в принципах его регулирования и функциях, которые он выполняет.

Дана детальная характеристика правоотношений возмещения вреда, их структуры и содержания. В диссертации нашло свое обоснование видение диссертанткой субъектного состава правоотношений возмещения вреда.

В диссертации на основе проведенного исследования установлено, что объектом обязательств возмещения вреда как гражданских охранительных (восстановительных) отношений необходимо признать ту компенсацию, которую должник обязан предоставить потерпевшему. При этом обращается внимание на то, что следует различать объект, которому нанесен вред (объект регулятивных правоотношений, который одновременно выступает как объект правовой охраны или объект общей правовой защиты) и объект (предмет) правоотношений возмещения нанесенного вреда. Объектом правовой охраны (защиты) являются как имущественные, так и личные неимущественные блага участников гражданских отношений - их субъективные права и охраняемые законом интересы. Объектом правоотношений возмещения вреда являются поведение, действия должника (лица, причинившего вред или лица, на которое возложена законом обязанность возмещения), которые всегда имеют имущественный характер.

Детально проанализированы основания и условия возникновения правоотношений возмещения вреда и дана их классификация и характеристика.

Исследованы понятие и особенности недоговорной (деликтной)

ответственности как особого вида не договорных отношений возмещения вреда. Недоговорная (деликтная) ответственность определяется как гражданское охранительное правоотношение, в котором одна сторона (причинитель вреда) обязана нести предусмотренные нормами права негативные последствия совершенного правонарушения в виде компенсации за свой счет причиненного другому лицу вреда, а другая сторона (потерпевший) имеет право на возмещение причиненного ей вреда.

Детально проанализированы вопросы соотношения обязательств возмещения вреда с иными видами компенсационных правоотношений.

В диссертации на основании теоретических выводов сформулированы предложения по совершенствованию норм действующего гражданского законодательства

Ключевые слова: обязательства, возмещение, вред, компенсация, не договорная ответственность, охранительные правоотношения.

SUMMARY

Kivalova T.S. Obligations of damages compensation under Ukrainian civil law. Theoretical problems. - Manuscript.

Thesis for the Doctor of Law degree, specialisation 12.00.03 - civil law and civil procedure: family law: international private law. - Odesa National Academy of Law. Odesa, 2008.

The thesis deals with the comprehensive analysis of theoretical and practical civil law matters connected with the obligation of damages compensation, namely the concept and legal regulation of obligation of damages compensation under civil law, the classification, grounds for emergence, principles and functions etc.

Substantial attention was paid to the examination of the issues dealing with the understanding of the essence of obligation of damages compensation resulting in the conclusion as to its complex legal nature therefore necessitating to investigate it as an institute of law and specific legal relations of protective character. Characteristics of principles and functions of the obligations of damages compensation, conditions and grounds of their emergence were scrutinised.

Existing civil constructions as well as legal categories of obligation of damages compensation associated thereof were grounded while a number of new ones were developed. The study brings forward a civil and legal theory of obligation of damages compensation in the system of the law of obligation.

The definition of obligation of damages compensation as a legal institute and legal relations was propounded. Obligations of damages compensation were classified and positioned within the system of obligations.

Key words: obligations, damages, compensation, noncontractual responsibility, protective legal relations.